

**A study of social and cultural components in the novels "Bitter Sugar"
and "Bill's Mourners"(Based on the theory of Lucien Goldman)**

Masoumeh *Alamdari*¹, Zahra Dori², Azar Daneshgar³,
Fatemeh Heidari⁴

Abstract

Lucien Goldman, a literary sociologist, considers literature to be a reflection of social and historical contexts that help to understand collective consciousness. He emphasizes the importance of analyzing social and cultural factors in the formation of literary works and believes that a literary work represents the everyday life and worldview of the author. Goldman has a dialectical approach and sees literary works as the product of the interaction between the author's mental schemas and the social consciousness of his class. His analysis of the novel includes two stages of "reception" and "explanation", in which the structure of the work is first understood and then interpreted within the framework of the socio-economic structure. This theory, which goes beyond the sociology of literature, leads to a more complex understanding of the relationship between human consciousness and social organization. This research deals with the content analysis of two works, "The Mourners of the Plough" and "Bitter Sugar". In the qualitative content analysis of two stories from the story collection "The Mourners of the Blade" and "Bitter Sugar", the emphasis is on the lack of opportunities, poverty, superstition and naivety. These factors have led to objectification and alienation from oneself. In "The Mourners of the Blade" we are faced with a problematic population and in "Bitter Sugar" with the individuality of individuals. "Bitter Sugar" has a more complex economic structure and deals with the details of historical events, while "The Mourners of the Blade" is more symbolic. This research reflects the

1-PhD student, Department of Persian Language and Literature, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. Email: (Masume.1022@gmail.com)

2-Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. (Corresponding author) Email: (Zahra.dorri@gmail.com)

3-Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. Email: (daneshgar2015@gmail.com)

4-Professor, Department of Persian Language and Literature, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. Email: (Fatemeh-heidari@kiaiu.ac.ir)

emphasis is on the lack of opportunities, poverty, superstition and naivety. These factors have led to objectification and alienation from oneself. In "The Mourners of the Blade" we are faced with a problematic population and in "Bitter Sugar" with the individuality of individuals. "Bitter Sugar" has a more complex economic structure and deals with the details of historical events, while "The Mourners of the Blade" is more symbolic. This research reflects the structural differences in the two works and the way they influence and are influenced by society.

Keywords: Literary sociology, perception and interpretation, Bitter Sugar, The Mourners of the Blade, Goldman, generative theory.

Extended Abstract

Introduction

Lucien Goldman, a literary sociologist, considers literature to be a reflection of social and historical contexts that help to understand collective consciousness. He emphasizes the importance of analyzing social and cultural factors in the formation of literary works and believes that a literary work represents the author's daily life and worldview. His analysis of the novel includes two stages of "reception" and "explanation", in which the structure of the work is first understood and then interpreted within the framework of the socio-economic structure. The aim of this research is to highlight the mental structures and historical-social conditions reflected in the novels "The Mourners of the Bale" and "Bitter Sugar", in order to reveal the worldview and the hidden connection between the social and historical structures of that period in these two works. In the present research, relying on Goldman's sociological theory, a comparative study of the two works has been conducted using an analytical-descriptive method. In the qualitative content analysis of these two works, the emphasis is on social issues, lack of facilities, poverty, superstition, and naivety. In "The Mourners of the Shovel," we are faced with a problematic population, and in "Bitter Sugar," we are faced with the individuality of individuals. "Bitter Sugar" has a more complex economic structure and deals with the details of historical events, while "The Mourners of the Shovel" is more symbolic, and this reflects the structural differences in the two works and the way they influence and are influenced by society. The importance of this research lies in using a new approach in the analysis of literary works, the explanation of which leads to a better understanding of the place of literature in reflecting and criticizing social conditions.

Research Method

In the present study, the content of the two novels "The Mourners of the Bale" and "Bitter Sugar" has been examined with an analytical and descriptive approach. The author's method in this study was to use record-taking, note-taking, and library research and studies.

Research Findings

The novels "Bitter Sugar" and "The Mourners of the Bale" are two prominent and famous works that reflect the social, cultural, and historical conditions and

transformations of their specific period. Understanding literary texts is a complex process that combines linguistic structures, semantic features, aesthetic dimensions, and the reader's interpretation skills, and emphasizes the dynamic and multifaceted nature of receiving the text. The characters in the story of *The Mourners of the Bale* do not have a distinct function individually, most of them act collectively, and do not reveal their individual identity until the problematic hero emerges.

In the first story, the main character is a rural teenager named Ramadan, who is poor, kind, illiterate, and heavily dependent on his mother. The characters in the second story are Nasir and his cousin, who also belong to the lower class of society. Both are rural, poor, and illiterate, and they endure whatever happens to them and consider it as fate. In the eighth story, Islam is the thinking brain of the village, responsible and helpful, but he does not know customs and religion well; he has a passive and willless personality; he often conflicts and doubts between his priorities and those of others, and this hesitation appears as a weakness of character in him, and he is a victim of his circumstances and environment. In the story of *Bitter Sugar*, the only character who has a prominent presence in all three seasons is Mirza Bagher. Despite the narration of his life story and some of his inner and outer characteristics, his character is not capable of emerging as a problematic hero. Mirza Bagher is a dynamic and active person, but due to his wrong nature and being an only son; he commits every forbidden act; He has a hateful and indifferent personality; he is inherently a human being with low and negative tendencies, he also shirks the responsibility of his wife and two children. His actions are entirely negative. Despite descriptions of his life, internal and external characteristics, and his actions, Mirza Baqir cannot be a problematic hero. Due to his nature and wrong behavior, he commits negative acts and shirks his family responsibilities. According to Goldman, the "problematic hero" embodies the inherent contradictions in capitalist society. This character, who is often an intellectual or artist, struggles with the alienation and dehumanization that capitalism creates, while at the same time participating in its power structures and exploitation. The hero of modern novels has evolved and is not like the hero of old novels, but is an ordinary person who arises from the context of society and is struggling with the problems and issues of the day in society. In the modern novel, we are not faced with extraordinary actions and events. The main goal of the modern novel is to highlight the root of the problems that arise from society and are inextricably linked to social issues.

Conclusion

According to the qualitative content analysis and the extracted components, the lack of facilities, poverty, superstitions, and naivety are emphasized most in *Azadaran Bil*. These factors have caused the objectification of some characters and led to alienation from themselves. In general, neither the story of *Azadaran Bil* nor in *Bitter Sugar* does not have a concerned and problematic hero. In *Azadaran Bil*, we encounter the population and "problematic characters", although the issues are naive and superficial, limited to daily livelihood. Saedi has helped to deepen the characters and the issues they struggle with by using

irony and symbolism. Due to the specific conditions of life, these people are a symbol of the conflict between tradition and modernity, love and hate, and death and life. For this reason, such challenges have led to the emergence of many contradictions in the minds and thoughts of these characters. The novel *Bitter Sugar* also expresses the sufferings of the people of the late Qajar period. It depicts the issues and problems of women in a special format. This story, with its bitter theme, has caused the author to sometimes use a humorous tone and language to attract the audience. He has highlighted the social problems and troubles of his time by mocking them. In each of the two stories, we witness that the authors seek to criticize the society and the social and economic conditions of their time in every way. One with bitter language and realistic images and the other with the use of a humorous tone has led to the understanding and believability of the problems and reflection on the causes of their formation.

References

Books

۱-Scarpit, Robert, (۲۰۱۳), *Sociology of Literature*, translated by Morteza Kotbi, Tehran: Soure Mehr.

۲-Paskadi, Ion, (۲۰۰۲), *Formative Constructivism and Lucien Goldman*, translated by Mohammad Jafar Poyandeh. *Society, Culture, Literature*, Lucien Goldman, Tehran: Cheshme.

۳-Payandeh, Hossein, (۲۰۱۵), *Critical Discourse*, Tehran: Niloufar.

۴-Poyandeh, Mohammad Jafar, (۲۰۱۳), **An Introduction to the Sociology of Literature**, ۳rd Edition, Naqsh-e Jahan, Tehran.

۵-Taslimi, Ali, (۲۰۰۹), *Propositions in Literature in Kafka's World*, Tehran: Qognoos.

۶-Zarinkob, Abdolhossein, (۲۰۰۷), *Literary Criticism*, ۴th Edition, Amirkabir, Tehran.

۷-Saedi, Gholamhossein, (۲۰۱۴), *The Mourners of the Bill*, Tehran: Neel.

۸-Sharifi, Mohammad, (۲۰۱۶), *Contemporary Literature Dictionary*, Tehran: Nashre No, Asim.

۹-Shaabani, Reza, (۲۰۰۸), *A Brief Review of Iranian History; From the Beginning of the Median Age to the End of the Qajar Period*, Tehran: Sokhan.

۱۰-Shahri, Jafar, (۱۹۶۸), *Bitter Sugar*, Tehran: Chap Rooz.

۱۱-Shiri, Ghahraman, (۲۰۱۴), *Neighborhood of Hedayat; The Legacy of Gholamhossein Saedi's Fiction Writing*, Mashhad: Butimar.

۱۲-Asgari Hassanloo, Asgar, (۲۰۱۴), *Sociology of the Persian Novel*, Tehran: Negah.

۱۳-Asgari Hassanloo, Mohammad, (۲۰۱۴), *An Introduction to the Sociology of Literature*, Tehran: Sales.

۱۴-Farзад, Hossein, (۲۰۱۹), *What is Literary Criticism?*, Tehran: Samt.

۱۵-Farзад, Abdolhossein, (۱۳۷۸), *On Literary Criticism*, Tehran: Ghatre.

۱۶-Goldman, Lucien, (۱۳۸۱a), Society, Culture, Literature, translated by Mohammad Jafar Poyandeh. Third edition. Tehran: Cheshme.

۱۷- _____, (۱۳۷۶), Society, Culture, Literature, translated by Mohammad Jafar Poyandeh, Tehran: Naqsh-e Jahan.

۱۸- _____, (۱۳۸۲), Formative Criticism, translated by Mohammad Taqi Ghiyasi. Tehran: Negah.

۱۹- _____, (۱۳۹۲), An Introduction to the Sociology of Literature, compiled and translated by Mohammad Jafar Poyandeh, Tehran: Naqsh-e Jahan.

۲۰-Marx, Karl, (۱۳۸۷), Economic and Philosophical Manuscripts of ۱۸۴۴, translated by Hassan Mortazavi. Tehran: Agh.

۲۱-Mohammady, Ahmad, (۱۹۹۹), Introduction to Literary Criticism, Tehran: Ney.

۲۲-Mohammady, Mohammad Hadi, (۱۹۹۹), Methodology of Children's Literature Criticism, Tehran: Soroush.

Articles

۱-Atesh Barab, Hamid Reza, (۲۰۱۶), "The Hero of the Mystery in Search of Himself, Criticism of Foreign Language and Literature", Issue ۱۷: ۱۵-۲۸.

۲-Bani Talebi, Amin, Masoud Foruzandeh, Jahangir Safari, Esmail Sadeghi, (۲۰۱۰), "Reflection of the Main Character in Houshang Golshiri's Short Stories Before the Islamic Revolution (Based on Goldman's Formative Constructivism), Journal of Literary Studies, Year ۱۷, Spring ۲۰۱۰, Issue ۶۷: ۲۹-۵۶.

۳-Parkinson, J., (۱۹۹۶), "Lukács and the Sociology of Literature", Translated by Haleh Lajvardi, Arghanun Magazine, Issue ۱۰ and ۹: ۲۲۱-۲۳۸.

۴-Parhizgari Maryam, Ismaili, Maryam, Ardalani, Shams-al-Hajjiyeh, (۱۴۰۳), "Sociological Review and Criticism of the Works of Muhammad Bahman Beigi Based on the Perspective of Anthony Giddens", Chapter Name, Comparative Literature Review, Volume ۸, Issue ۲۸: ۶۲-۹۶.

۵-Tawfiqi, Mohammad, Amir Moghadam Mottaqi, Hossein Nazeri,

(۲۰۱۳), "A Study of Mohammad Taqi Bahar's Poems Based on Lucien Goldman's Formative Constructivism", Quarterly Journal of Social Sciences in Persian Literature, Year ۲, Winter ۲۰۱۳, Issue ۴, ۵۹-۷۰.

۶-Haji Aghababaei, Mohammad Reza, (۱۴۰۱), "Literary Renewal in the Press of the Late Qajar Era", History of Literature, Volume ۱۵, Issue ۲, Serial ۸۶/۲: ۱۹۳-۲۱۲.

۷- Haqshenas Getabi, Forozan, Parisa Davari, Maryam Mahmoudi, (۱۳۹۸), "Character and Characterization in the Story of Bitter Sugar (Jafar Shahri)", Journal of Political Sociology of Iran, Year ۲, Winter ۱۳۹۸, Issue ۴, (Serial ۸): ۷۲۷-۷۱۱.

۸- Heydari, Fatemeh, Samaneh Pasban Vatan, (۱۴۰۰), "Narrativization of Contemporary Stories Based on Simpson's Narrative Model (With a Look at

the Works of Jalal Al-Ahmad, Gholamhossein Saedi, and Mahmoud Dowlat-Abadi)", Journal of Healing the Heart, Year ۴, Fall and Winter ۱۴۰۰, Issue ۸: ۷۸-۵۱.

۹-Tayibi, Kambiz, Ali Heydari, Mohammad Khosravi Shakib, (۱۴۰۱), "Analysis of the Concept of Alienation in the Stories of Gholam Hossein Saedi Based on Marx's Historical-Dialectical Materialism", Contemporary Persian Literature Quarterly, Year ۱۲, Spring and Summer ۱۴۰۱, Issue ۱, (۳۲ Consecutively): ۲۰۵-۲۳۱.

۱۰-Ferrotti, Franco, (۲۰۱۳), "Lukács, Goldman and the Sociology of the Novel", Mohammad Jafar Poyandeh, Introduction to the Sociology of Literature, Third Edition, Naqsh-e Jahan, Tehran: ۱۹۶-۲۰۲.

۱۱-Kiani, Rana, Mohammad, Doreza Nasr Isfahani, (۲۰۰۳), "Meaningful Structure and Worldview in the Poem of Mehr and Mah (Based on Lucien Goldman's Theory of Formative Structuralism)", Persian Literature Textual Studies Quarterly, Year ۱۵, Summer ۲۰۰۳, Issue ۲, (Serial ۵۸): ۸۱-۱۰۰.

۱۲- Mortezaei, Seyedeh Kulsoom, Elias Nouraei, Touraj Zeinivand, (۲۰۱۹), "Literary Sociology of Two Short Stories "Umbrella" by Gholamhossein Saedi and "Al-Noum" by Najib Mahfouz", Kaws-e-Namah of Comparative Literature, Year ۹, Summer ۲۰۱۸, Issue ۳۴.

۱۳- Moazami Goudarzi, Masoud, (۲۰۱۹), "On the Situation and Works of Jafar Shahri (Shahri Baf)", Qaz-e-Namah of Persian Sugar, Year ۳, Issue ۶: ۹۴-۷۷.

۱۴-Mansouri, Nemat, Badrieh Ghavami, Reza Borzoi, Jamal Adhami, (۱۴۰۱), "Intertextual Analysis of the Stories of the Mourners of the Shovel and the Smiling Tatar by Gholamhossein Saedi with Emphasis on Dialogue and Bakhtinian Polyphony", Persian Language and Literature Quarterly, Sanandaj Azad University, Year ۱۴, Issue ۵۳: ۲۰۵-۲۳۹.

۱۵-Mirzaian, Paryush, Amin Banitalebi, (۱۳۹۹), "The Representation of the Main Character in Gholamhossein Saedi's Short Stories (Relying on Goldman's Formative Constructivism)", Sociology of Art and Literature Quarterly, Volume ۱۲, Issue ۱ (۲۳rd Consecutive): ۳۰۶-۲۸۲.

۱۶-Musaie, Fereshteh, Tahmasbi, Fereydoun, Hatampour, Shabnam, Sorkhy, Farzaneh, (۱۴۰۳), "The Influence of Postmodern Authors on the Storytelling of the Southern School with an Approach to the Novel of Ahmad Mahmoud's Neighbors", Journal of Comparative Literature, Volume ۸, Issue ۳:

۱۷-Hashemi, Roqiyeh, Gholamreza Pirouz, Mehdi Khabazi Kenari, Hossein Hassanpour, (۱۴۰۰), "A Genealogical Study of the Concept of Alienation in the Story of the Cow by Gholamhossein Saedi",

Scientific Research Quarterly of Persian Language and Literature, Issue ٦٢: ١٢٧-١٥٣.

Latin sources

١-Akimova, Nataliia & Alina Akimova. (٢٠١٨). **Text Understanding as a Special Kind of Understanding**. ٢٤(١):٢٧-٤٦. doi: ١٠,٣١٤٧٠/٢٣٠٩-١٧٩٧-٢٠١٨-٢٤-١-٢٧-٤٦

٢-Allegretti, J. (١٩٩٠). **A person of character.. Health progress**, ٧١(٣):٨٨-٨٨.

٣-٢٠-Bennett Bruce,., Australia. (٢٠١٠). **Traditional Myths and Problematic Heroes: The Case of Harry Freame**. Asiatic: IIUM Journal of English Language and Literature, ٤(٢):١-١٣.

٤-Brown, Jason, D. (٢٠١٩). **Ideologies, Worldviews, and Personalities**. ٣٣-٥٢. doi: ١٠.١٠٠٧/٩٧٨-٣-٠٣٠-٢٤٥٠٥-٤-٣

٥-Celso, Frederico. (٢٠٠٥). **A sociologia da literatura de Lucien Goldmann**. ١٩(٥٤):٤٢٩-٤٤٦. doi: ١٠,١٥٩٠/S٠١٠٣-٤٠١٤٢٠,٥٠٠٠,٢٠٠٠,٢٢

٦-Charalampos, Z., Patrikakis., Kincho, H., Law. (٢٠٢٢). **Society ٥.٠: Human Centric, Decentralized, and Hyperautomated**. IT Professional, ٢٤(٣):١٦-١٧. doi: ١٠.١١٠٩/mitp.٢٠٢٢.٣١٧٧٢٨١

٧-Da, Silva, Ciro, Almeida., Solonildo, Almeida, da, Silva., Sandro, César, Silveira, Jucá., Simone, Cesar, da, Silva. (٢٠١٩). **Naziazeno, um herói problemático: seu potencial pedagógico nas lutas sociais**. Research, Society and Development, ٨(٦):٣٢٨٦١.٦٤-. doi: ١٠,٣٣٤٤٨/RSD-V٨T٦,١.٦٤

٨-Frederico, Celso. (٢٠٠٥). **A sociologia da literatura de Lucien Goldmann**. ١٩(٥٤):٤٢٩-٤٤٦. doi: ١٠,١٥٩٠/S٠١٠٣-٤٠١٤٢٠,٥٠٠٠,٢٠٠٠,٢٢

٩-Gaither, L., Linda, (١٩٩٧). **To Receive a Text: Literary Reception Theory as a Key to Ecumenical Reception**.

١٠-Huaco, George, A. (١٩٧٣). **Ideology and Literature**. New Literary History, ٤(٣):٤٢١-. doi: ١٠,٢٣٠٧/٤٦٨٥٢٨

۱۱-Ishida, Toru. (۲۰۰۴). **Society-Centered Design for Socially Embedded Multiagent Systems**. ۱۶-۲۹. doi: ۱۰.۱۰۰۷/۹۷۸-۳-۵۴۰-۳۰۱۰۴-۲_۲

۱۲-Jaeggi, R.(۲۰۱۴) **Alienation**. Columbia University Press.

۱۳-Juliaans, E., R., Marantika. (۲۰۲۰). **The understanding of meaning in literary learning through scientific approach**. ۱۷(۲):۷۲-۸۳. doi: ۱۰.۳۰۵۹۸/TAHURIVOL۱۷ISSUE۲PAGE۷۲-۸۳

۱۴-Sherwin, K., Richard. (۲۰۱۹). **Character is a sacred bond**. Angelaki, ۲۴(۴):۷۰-۸۶. doi: ۱۰.۱۰۸۰/۰۹۶۹۷۲۵X.۲۰۱۹.۱۶۳۵۸۲۸.

۱۵-Slaughter, Cliff (۱۹۸۰). **The Hidden Structure: Lucien Goldmann**. ۱۵۰-۱۶۹. doi: ۱۰.۱۰۰۷/۹۷۸-۱-۳۴۹-۱۶۲۹۸-۷_۵

۱۶-Subagia, I. N. (۲۰۱۶). **Pendidikan Karakter Pada Anak (Persepektip Tri Hita Karana)**. Prosiding Nasional.

فصل نامه علمی جستارنامه ادبیات تطبیقی

دوره نهم، شماره سی و دوم، تابستان ۱۴۰۴

بررسی مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی در رمان‌های «شکر تلخ» و «عزاداران بیل»

(براساس نظریه لوسین گلدمن)

معصومه علمداری^۱، زهرا دری^۲، آذر دانشگر^۳، فاطمه حیدری^۴

<https://sanad.iau.ir/Journal/jostarnameh/Article/1189012>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۸/۱۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۵

(صص ۸۷-۱۳۵)

چکیده

لوسین گلدمن، جامعه‌شناس ادبی، ادبیات را بازتابی از زمینه‌های اجتماعی و تاریخی می‌داند که به درک آگاهی جمعی کمک می‌کند. او بر اهمیت تحلیل عوامل اجتماعی و فرهنگی در شکل‌گیری آثار ادبی تأکید دارد و معتقد است که اثر ادبی نمایانگر زندگی روزمره و جهان‌بینی نویسنده است. گلدمن رویکردی دیالکتیکی دارد و آثار ادبی را محصول تعامل بین طرح‌واره‌های ذهنی نویسنده و آگاهی اجتماعی طبقه‌اش می‌بیند. تحلیل او از رمان، شامل دو مرحله «دریافت» و «تشریح» است، که در آن‌ها ساختار اثر ابتدا درک

۱- دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

ایمیل: Masume.1022@gmail.com

۲- دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران. (نویسنده

مسئول) ایمیل: Zahra.dorri@gmail.com

۳- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران. ایمیل:

daneshgar2010@gmail.com

۴- استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران. ایمیل:

Fatemeh-heidari@kiaiu.ac.ir

و سپس در چارچوب ساختار اقتصادی-اجتماعی تفسیر می‌شود. این نظریه، که فراتر از جامعه‌شناسی ادبیات است، به درک پیچیده‌تری از رابطه بین آگاهی انسان و سازمان اجتماعی منجر می‌گردد. در این پژوهش به تحلیل محتوایی دو اثر «عزاداران بیل» و «شکر تلخ» پرداخته شده است. در تحلیل محتوای کیفی دو داستان از مجموعه داستان‌های «عزاداران بیل» و «شکر تلخ»، تأکید بر فقدان امکانات، فقر، خرافات و ساده‌دلی است. این عوامل به شیء‌وارگی و بیگانگی از خود منجر شده‌اند. در «عزاداران بیل» با جمعیتی مسئله‌دار و در «شکر تلخ» با فردیت افراد مواجهیم. «شکر تلخ» ساختار اقتصادی پیچیده‌تری دارد و به جزئیات واقع‌های تاریخی می‌پردازد، درحالی که «عزاداران بیل» بیشتر نمادین است. این پژوهش نشان‌دهنده تفاوت‌های ساختاری در دو اثر و نحوه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها را بر جامعه را بازتاب می‌دهد.

کلیدواژه: جامعه‌شناسی ادبی، دریافت و تشریح، شکر تلخ، عزاداران بیل، گلدمن، نظریه تکوینی.

۱-مقدمه

تحلیل جامعه‌شناختی ادبیات در معنای کلی، بررسی آثار ادبی از دریچه جامعه‌شناختی است. پژوهش حاضر به بررسی چگونگی تأثیر ساختارهای اجتماعی، نهادها و هنجارهای فرهنگی بر مضامین، شخصیت‌ها و روایات در ادبیات می‌پردازد. با تحلیل ادبیات از منظر جامعه‌شناختی، می‌توان به بینش‌هایی درباره مسائل اجتماعی، پویایی قدرت و ارزش‌های اجتماعی منعکس شده در متن، دست یافت. چنین تحلیلی نشان می‌دهد که چگونه ادبیات، انعکاسی از جامعه است و همچنین باعث تغییر در جامعه نیز می‌شود. جامعه‌شناسی آفرینش ادبی، بر استقلال نظام زیبایی‌شناختی ادبیات تأکید می‌کند، چنانکه بلینسکی معتقد است: «بی‌هیچ تردیدی هنر باید بیش از هر چیز، هنر باشد و در مرحله بعد می‌تواند روح و سمت‌گیری جامعه را در دوره‌ای مشخص کند» (پوینده، ۱۳۹۲: ۳۲).

لوسین گلدمن استدلال می‌کند که ادبیات منعکس‌کننده زمینه و بستر اجتماعی و تاریخی است که در آن تولید یا آفریده می‌شود، بنابراین می‌تواند بینشی در مورد آگاهی جمعی جامعه‌ای خاص ارائه دهد. نظریه او بر اهمیت درک عوامل اجتماعی و فرهنگی‌ای تأکید می‌کند که آثار ادبی را شکل می‌دهند؛ همچنین تمرکز آن بر چگونگی دست‌یابی به تحلیل

و درک عمیق‌تری از جامعه است، بنابراین به تفکر انتقادی و تحلیل پیشرفته مفاهیم نیازمند است.

افزون بر نظریه‌ها، عمده شهرت گلدمن در عرصه جامعه‌شناسی ادبیات و خوانش تازه او از آثار و افکار مارکس است. گلدمن برخلاف بیشتر تأویل‌ها و تفسیرهای رایج از مکتب مارکس، نگرش و توجه ویژه‌ای به جهان‌بینی مارکس داشته است. سامی‌نعیر معتقد است که «آثار لوسین گلدمن نشانه بازگشتی به مارکسیسم مارکس است. ... بازگشتی نه فقط به نظریه مارکس، بلکه به روش‌شناسی مارکسیستی که در پی یک قرن تفسیرها و تشریح‌های گوناگون و نیز جزم‌اندیشی، از کار نیفتاده است» (گلدمن، ۱۳۸۱: ۷۰). بنابراین اهمیت این پژوهش در نشان دادن چگونگی تأثیر ساختار آگاهی جوامع بر شکل‌گیری و تفسیر ساختار اثر ادبی و بالعکس در دو رمان مورد بحث است؛ مضافاً برجسته‌سازی نقش نظریه گلدمن به‌عنوان یک چارچوب نظری و روش تحلیلی برای تبیین رابطه دیالکتیکی ساختار اجتماعی و ساختار آثار ادبی نیز حائز اهمیت است.

در این پژوهش برآنیم که تحلیلی جامعه‌شناختی و ادبی از رمان «شکر تلخ» و «عزاداران بیل» ارائه دهیم و به بیان ویژگی‌ها و مفاهیم کلیدی آن بپردازیم؛ از این‌رو، تطابق و ارتباط رمان «شکر تلخ» و «عزاداران بیل» با زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی آن و نشان دادن تأثیر آن بر روی خوانندگان مد نظر پژوهش است.

۱-۱- بیان مسئله

در ادبیات معاصر فارسی، رمان‌های «شکر تلخ» و «عزاداران بیل» در جایگاه دو اثر شاخص و مشهور، بازتابی از تحولات اجتماعی، فرهنگی و تاریخی ایران در دوره‌های خاص خود هستند. این آثار، با بهره‌گیری از عناصر روایی و زیباشناختی، به بازنمایی شرایط اجتماعی و ذهنیت گروه‌های مختلف جامعه پرداخته‌اند. با این حال، تحلیل این رمان‌ها از منظر نظریه‌های جامعه‌شناختی ادبی، به‌ویژه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن، می‌تواند ابعاد جدیدی از ارتباط بین ادبیات و جامعه را آشکار سازد. ساخت‌گرایی تکوینی، با تأکید بر رابطه دیالکتیکی بین اثر ادبی و بستر اجتماعی-تاریخی تولید آن، این امکان را فراهم می‌کند تا جهان‌بینی نهفته در اثر و تأثیر ساختارهای ذهنی گروه‌های اجتماعی بر شکل‌گیری آن مورد بررسی قرار گیرد.

«گلدمن که تحت تأثیر اندیشه‌های هگل، لوکاخ، مارکس و پیازه قرار دارد، معتقد است که بین نویسندۀ ادبی و جامعه‌ای که در آن رشد و تکامل یافته است، رابطه‌ای دیالکتیکی وجود دارد» (بنی‌طالبی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۲). از این منظر، ادبیات نه تنها بازتاب صرف واقعیت‌های اجتماعی نیست، بلکه به‌عنوان ساختاری معنادار، نمایانگر جهان‌بینی خاصی است که در شرایط تاریخی و اجتماعی ریشه دارد. ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن بر این فرضیه استوار است که آثار ادبی، بازتابی از ساختارهای ذهنی (Mental Structures) گروه‌های اجتماعی هستند. گلدمن معتقد است که آثار ادبی، با ساختارهای ذهنی گروه‌های اجتماعی هم‌خوانی دارند» (اسکارپیت، ۱۳۹۲: ۱۹).

وضعیت موجود پژوهش‌های ادبی در حوزه تحلیل رمان‌های فارسی، اغلب بر رویکردهای فرمالیستی یا تفسیرهای شخصی متمرکز بوده است، درحالی که تحلیل‌های جامعه‌شناختی ادبی، به‌ویژه با استفاده از نظریه‌هایی مانند ساخت‌گرایی تکوینی، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. این شکاف پژوهشی، لزوم بررسی عمیق‌تر ارتباط بین ادبیات و جامعه را نشان می‌دهد. از سوی دیگر، رمان‌های «شکر تلخ» و «عزاداران بیل» به دلیل پرداختن به مسائل اجتماعی و تاریخی ایران، بستر مناسبی برای تحلیل‌های جامعه‌شناختی، به‌ویژه نظریۀ ساخت‌گرایی تکوینی فراهم می‌کنند.

مسئله اصلی این پژوهش، بررسی چگونگی بازتاب ساختارهای ذهنی گروه‌های اجتماعی و شرایط تاریخی-اجتماعی در رمان‌های «شکر تلخ» و «عزاداران بیل» از منظر ساخت-گرایی تکوینی لوسین گلدمن است. این پژوهش بر آن است تا ساختارهای ذهنی گروه‌های اجتماعی بازتاب‌یافته در رمان‌های «شکر تلخ» و «عزاداران بیل» را تحلیل کند؛ ارتباط بین شکل ادبی این آثار و شرایط اجتماعی-تاریخی تولید آن‌ها را بررسی کند؛ جهان‌بینی نهفته در این رمان‌ها و ارتباط آن با ساختارهای اجتماعی و تاریخی را شناسایی کند؛ تفسیری جامعه‌شناختی از این آثار براساس نظریۀ ساخت‌گرایی تکوینی ارائه دهد. اهمیت پژوهش در استفاده از رویکردی نوین، در تحلیل دو اثر ادبی شاخص فارسی و آشکارسازی ارتباط بین ادبیات و ساختارهای اجتماعی است تا نقش ادبیات به‌عنوان ابزاری برای بازتاب و نقد شرایط اجتماعی بهتر درک شود.

در این پژوهش محقق بر آن است تا این دو مرحله نظریه گلدمن و ساخت‌گرایی تکوینی را، در دو رمان شکر تلخ و عزاداران بیل بررسی و تحلیل و مؤلفه‌های مستخرج را با یکدیگر مقایسه کند. رمان‌هایی که در دوره‌های مختلف تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران نگاشته شدند و این تحقیق می‌تواند تصویری از آن زمان و جامعه ارائه کند.

۱-۲- روش پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است؛ مؤلفه‌های مرتبط به نظریه جامعه‌شناسی ادبی استخراج و با توجه به اوضاع سیاسی و اجتماعی زمان مورد مقایسه و تحلیل قرار گرفته؛ تا جریان‌ها و وقایع اثرگذار سیاسی و اجتماعی به وضوح بیان گردد.

۱-۳- پیشینه تحقیق

داستان‌های ساعدی از جنبه‌های مختلفی تحلیل و بررسی شده‌اند؛ حیدری و پاسبان وطن (۱۴۰۰) داستان‌های معاصر از جمله آثار غلامحسین ساعدی را از منظر روایت‌گری (Narration) سیمپسون بررسی کرده‌اند و تفاوت‌های سبکی او با دولت‌آبادی و آل‌احمد را نشان داده‌اند. در مقاله‌ای با نام «تحلیل بینامتنی در داستان‌های عزاداران بیل و تاتار خندان اثر غلامحسین ساعدی با تأکید بر گفت‌وگومندی و چندصدایی باختینی (Dialogue and Bakhtini Polyphony)» (۱۴۰۱) نویسندگان کوشیده‌اند تا با شیوه تحلیل محتوا و با هدف شناخت بیشتر آثار ساعدی، براساس نظریه باختین و با روش کتابخانه‌ای دو اثر او را تجزیه و تحلیل کنند.

تنها در مقالاتی معدود آثار ساعدی از منظر جامعه‌شناسی بررسی شده است؛ در مقاله «جامعه‌شناختی ادبی دو داستان کوتاه «چتر» غلامحسین ساعدی و «النوم» نجیب محفوظ» (۱۳۹۸) نویسندگان کوشیده‌اند در چارچوب مکتب آمریکایی و رویکرد نظری مطالعات میان رشته‌ای به چگونگی بازنمایی مسائل اجتماعی در داستان «چتر» ساعدی و «النوم» از نجیب محفوظ پردازند تا دیدگاه کلی این دو نویسنده نسبت به جامعه شناخته شود.

نویسندگان در مقاله‌ای با عنوان «نمود شخصیت اصلی در داستان‌های کوتاه غلامحسین ساعدی (با تکیه بر ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن)» (۱۳۹۹) باتکیه بر شیوه ساخت‌گرایی تکوینی به بررسی شخصیت‌های اصلی سه مجموعه داستان «شب‌نشینی باشکوه»، «عزاداران

بیل» و «دندیل» نوشته غلامحسین ساعدی می‌پردازند و ویژگی‌های شخصیت‌های اصلی داستان‌های او را شناسایی و با توجه به شرایط اجتماعی و فرهنگی زمان نگارش آثار، تحلیل می‌شوند.

اما داستان «شکر تلخ» مورد بررسی چندانی قرار نگرفته است. در مقاله‌ای با عنوان «شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان شکر تلخ (جعفر شهری)» (۱۳۹۸) نویسندگان به بررسی عنصر «شخصیت» و انواع آن از لحاظ ماهیت، میزان نقش داستانی، تحول‌پذیری، گستردگی و نوع کاربرد، در رمان «شکر تلخ» جعفر شهری پرداخته‌اند. از آنجا که نظریه لوسین گلدمن یکی از نظریه‌های پرطرفدار محققان در ایران است، مقالاتی در این حیطه چاپ شده است؛ از جمله مقاله «ساختار معنادار و جهان‌نگری در منظومه مهر و ماه (بر مبنای نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن)» (۱۴۰۲)، نیز «بررسی اشعار محمدتقی بهار براساس نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن» (۱۴۰۲) و مقاله «بازتاب شخصیت اصلی در داستان‌های کوتاه قبل انقلاب اسلامی هوشنگ گلشیری (با تکیه بر ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن)» (۱۳۹۹).

۴-۱- چارچوب نظری

لوسین گلدمن، جامعه‌شناس و نظریه‌پرداز ادبیات، آرای خود را بر پایه دو منبع اصلی؛ یعنی طرح‌واره‌های ذهنی (**Mental Schemas**) در شناخت‌شناسی (**Epistemology**) ژان پیاژه و اندیشه‌های جورج لوکاچ بنا نهاد. «پیاژه معتقد بود که انسان‌ها در طول رشد خود، طرح‌واره‌هایی ذهنی ایجاد می‌کنند که به آن‌ها کمک می‌کند تا جهان پیرامون خود را درک کنند. این طرح‌واره‌ها می‌توانند در طول زمان تغییر کنند و با تجربه‌های جدید سازگار شوند.

لوکاچ نیز معتقد بود که آثار ادبی بازتابی از آگاهی اجتماعی هستند. او بر این باور بود که این آگاهی اجتماعی نه تنها در محتوای آثار ادبی، بلکه در ساختار آن‌ها نیز نمود پیدا می‌کند. گلدمن بر این اساس استدلال می‌کرد که آثار ادبی محصول تعامل بین دو عامل هستند: طرح‌واره‌های ذهنی نویسنده و آگاهی اجتماعی طبقه‌ای که نویسنده به آن تعلق دارد» (گلدمن، ۱۳۹۲: ۱۸۵) اساس نظریه ساخت‌گرایی تکوینی (**Formative constructivism**) لوسین گلدمن بر این باور است که «انسان‌ها در تلاشند تا اندیشه،

احساس و رفتار خود را به صورت ساختاری منسجم و معنادار درآوردند. در این چارچوب، در عرصه آفرینش فرهنگی و ادبی، نظام منسجمی متشکل از اجزای به هم مرتبط پدید می‌آید که با گرایش‌های بالقوه آگاهی جمعی رابطه دیالکتیکی (**Dialectical Relationship**) دارد. از این‌رو، در فرایند درک انسجام درونی یک اثر ادبی، شناخت ساختار معنادار (**Meaningful Structure**) آن اهمیت ویژه‌ای دارد» (پاسکادی، ۱۳۸۱: ۵۹).

«نظام منسجمی که از رهگذر ساختار معنادار اثر پدید می‌آید، مبین جهان‌نگری حاکم بر اثر است جهان‌نگری (**Worldview**) کلیت معناداری از ارزش‌ها و هنجارهاست؛ به عبارت دیگر، جهان‌نگری مجموعه‌ای از اندیشه‌هاست که در اوضاعی معین بر فرد یا گروهی؛ یعنی بر طبقه اجتماعی تحمیل می‌شود و فقط افرادی می‌توانند به تمامی آن دست یابند؛ اما همگان کمابیش تا اندازه‌ای به آن دست می‌یابند» (گلدمن، ۱۳۷۶: ۲۵۱). براساس این دیدگاه، فرایند شناخت، فرآیندی پویا و دیالکتیک (**Dialectics**) است که در آن، اجزا و کل یک نظام، همواره در تعامل و تأثیر متقابل با یکدیگر قرار دارند. درواقع شناخت، فرآیندی است که از اجزا به کل و از کل به اجزا می‌رود. این فرآیند، ارتباطی دیالکتیکی نیز میان عینیت و ذهنیت برقرار می‌کند. به این معنا که ساختارهای اجتماعی، بر شکل‌گیری ساختارهای ذهنی تأثیر می‌گذارند و ساختارهای ذهنی، نیز در بازتاب و فهم ساختارهای اجتماعی نقش دارند. (رک. همان: ۹۹).

به بیان دیگر بنابر نظریه گلدمن در اثری ادبی گرایش‌های آگاهی فردی به چشم نمی‌آید که شامل آگاهی نامنسجم، تجربی و گاه متناقض از گروه‌های اجتماعی است، بلکه گرایش‌های بالقوه آگاهی جمعی به بالاترین درجه انسجام می‌رسد و در قالب جهان تخیلی بیان می‌شود (رک. گلدمن، ۱۳۹۲: ۱۲۷). در این دیدگاه فرایند بررسی جامعه‌شناختی در دو سطح صورت می‌گیرد؛ نخست مرحله «دریافت»؛ یعنی درک ساختار درونی اثر و سپس «تشریح» که در این سطح ساختار معنادار در ساختار گسترده تر قرار می‌گیرد و ارتباط متن با بستر اجتماعی آن بررسی می‌شود.

۲- بحث و بررسی

نقد ادبی (**Literary Criticism**) مطالعه نظام‌مند ادبیات است که می‌پرسد ادبیات چیست، چگونه کار می‌کند، چه معنایی دارد و چه تأثیراتی دارد. نه تنها متن فردی، بلکه

زمینه‌های تاریخی، اجتماعی و فرهنگی را نیز بررسی می‌کند. نقد ادبی فرآیندی است که در آن منتقد از طریق شناسایی، درک، تبیین، توضیح و نهایتاً قضاوت و ارزش‌سنجی متن ادبی، به بررسی آن می‌پردازد (ر.ک. محمدی، ۱۳۷۸: ۱۱).

در نظر زرین‌کوب نقد ادبی عبارت است از «شناخت ارزش و بهای آثار ادبی و شرح و تفسیر آن به‌نحوی که معلوم شود نیک و بد آن آثار چیست و منشأ آن‌ها کدام است» (زرین‌کوب، ۱۳۸۶: ۵-۶).

ادبیات همواره با جامعه در ارتباط است و از آن تأثیر می‌گیرد و بر آن تأثیر می‌گذارد. بنابراین، ناقدانی که از دیدگاه اجتماعی به ادبیات نگاه می‌کنند، به دو جنبه تعامل ادبیات و جامعه، یعنی تأثیر جامعه بر آفرینش ادبیات و تأثیر ادبیات بر شکل‌گیری جامعه، علاقه‌مند هستند. این دیدگاه، پیوندی بین جامعه‌شناسی ادبیات و نقد ادبی برقرار می‌کند؛ اما «هدف این نوع نقد، مطالعه اثر ادبی به‌عنوان یک عمل اجتماعی است. اثر ادبی، بیانگر یک واقعیت اجتماعی است و برای کسی که از جامعه دوری می‌کند و به ارتباط با دیگران علاقه‌ای ندارد، ایجاد ادبیات بی‌معنا خواهد بود. ادبیات، وقتی به زبان می‌آید و حتی وقتی به صورت ادبی فکر می‌شود، می‌تواند شهادتی بر اجتماعی بودن ادبیات باشد؛ زیرا فکر هنری، باعث می‌شود که منتقد بهتر بتواند احساسات را به مخاطب منتقل کند و در غیر این صورت، ارتباط با خودش بدون هیچ تصویری اجتماعی، نیازی به استعاره نخواهد داشت. نقد اجتماعی، سعی دارد که عوامل اجتماعی را که در شکل‌دهی به ادبیات خاص نقش داشته‌اند، شناسایی کند و همچنین تأثیر ادبیات خاص را مورد بررسی قرار دهد» (فرزاد، ۱۳۷۸: ۵۶).

براساس دیدگاه گلدمن، نویسنده، میانجی‌ای بین جهان‌بینی یک طبقه یا گروه اجتماعی و متن ادبی است. اگر این دیدگاه را قبول کنیم، نقش منتقد نسبت به متن ادبی تغییر می‌کند. او نباید فقط متن را تحلیل کند، بلکه باید به دنبال گروه‌ها و طبقات اجتماعی باشد که روی ذهن نویسنده تأثیر گذاشته‌اند و منجر به شکل گرفتن اثر ادبی شده‌اند (ر.ک. عسگری حسنلو، ۱۳۹۳: ۱۲۱). در حقیقت، این نوع نقد، مختص ادبیات واقع‌گراست که در آن متن ادبی، بازتابی از روابط و ساختارهای اجتماعی است و نقدی که بر روی این روابط و ساختارها تمرکز می‌کند، نقد جامعه‌شناختی نامیده می‌شود.

نقد جامعه‌شناختی ادبیات، یکی از روش‌های نوین در مطالعات ادبی است. در این روش، ساختار و محتوای اثر ادبی و رابطه آن با ساختار و تحولات جامعه‌ای که اثر را پدید آورده است، مطالعه می‌شود. آنچه در نقد جامعه‌شناختی ادبیات مهم است، نحوه بازتاب جامعه در دنیای تخیلی و هنری اثر ادبی و شکل‌های متفاوت آن است. این روش نقد، بر پایه دیدگاه مارکسیستی استوار است که بر این باور است که ادبیات و فلسفه، در سطوح مختلف، نمایانگر یک جهان‌بینی هستند و جهان‌بینی‌ها، مسائل و اصول اجتماعی هستند و نه فردی و شخصی. بنابراین، فرد منتقد باید فراتر از محتوای متن رفته و روی ساختارهای واقعیت اجتماعی که در متن نفوذ کرده‌اند، تأمل کند.

۱-۲- خلاصه داستان‌ها

الف- شکر تلخ (۱۳۰۶)

میرزاباقر، جوانی خوش‌تیپ و بی‌پرواست که علی‌رغم شرایط سخت اجتماعی، به زندگی روزمره خود ادامه می‌دهد. او در گیلودار قحطی، با وجود متأهل بودن، درگیر رابطه عاشقانه‌ای با زنی متأهل به نام عزت می‌شود که منجر به دستگیری و شکنجه او می‌گردد. با وجود تلاش‌های پدرش برای آزادی، نهایتاً عزت با توانایی‌های خود و با پرداخت هزینه‌ای گزاف، آزادی او را تضمین می‌کند. با گسترش بیماری‌های همه‌گیر، میرزاباقر مسئولیت کسب‌وکارهای پدرش را به عهده می‌گیرد، اما به دلیل رفتارهای بی‌مسئولانه و فساد اخلاقی، دارایی‌های خانوادگی را از دست می‌دهد. عزت نیز پس از آگاهی از واقعیت‌ها، از او دوری می‌جوید. میرزاباقر پس از مدتی به روسیه می‌رود و با بازگشت، دوباره به کار بنایی می‌پردازد و موقتاً به شهرت و درآمد خوبی دست می‌یابد. با این حال، نمی‌تواند از این وضعیت حفاظت کند و در نهایت به مشهد می‌رود و خانواده‌اش را در شرایط دشواری رها می‌کند. او در این میان بی‌بند و باری و عیاشی بسیاری از خود نشان می‌دهد و حتی جانش نیز به خطر می‌افتد.

کبری، همسر میرزاباقر، با وجود مشکلات، به پاک‌دامنی و عزت‌نفس خود پایبند می‌ماند و برای بقای خود و فرزندانش تلاش می‌کند. در نهایت، میرزاباقر و کبری پس از سال‌ها جدایی، دوباره به هم می‌رسند و زندگی مشترک خود را از سر می‌گیرند. اما میرزاباقر که به عیاشی خو کرده است، با زنی بسیار بزرگتر از خود به نام جواهر آشنا و با ترفندهای زنانه

او، مجبور به ازدواج می‌شود، اما کبری این امر را نمی‌پذیرد و از میرزاباقر جدا و مجبور به ترک فرزندان خود می‌شود.

ب. عزاداران بیل (۱۳۴۰)

عزاداران بیل، عنوان مجموعه‌ای از ۸ داستان مرتبط است که در روستای بیل واقع در نیمه اول قرن جاری اتفاق می‌افتد. در داستان نخست، ننه رمضان در آستانه مرگ قرار دارد و پسرش در انتظار بهبود او است. با وجود مرگ ننه، فرزندش تحمل فقدان او را ندارد و گویا او هم از دوری و مرگ ننه‌اش می‌میرد. در داستان دوم، بیماری ناشناخته‌ای روستای هم‌جوار را فرا گرفته و مرگ در هوا موج می‌زند. داستان سوم قحطی و گرسنگی تمام روستای بیل را در بر می‌گیرد و از این رو مردمان مجبور به غارت دیگر روستاها می‌شوند. در داستان چهارم، مشدی حسن از دست دادن گاوش را سوگواری می‌کند و در این روند، هویت و زندگی‌اش را از دست می‌دهد. داستان پنجم داستان سگی است که در بیل سرگردان است و عباس او را نگهداری می‌کند اما در نهایت اهالی سگ را می‌کشند. داستان ششم، اهالی روستا شی‌ای مرموز در اطراف روستا می‌یابند که نمی‌دانند، چیست و گمان می‌کنند چیزی فرازمینی و خدایی است که صداهای خاصی نیز می‌دهد، او را به روستا می‌برند و حرمت می‌گذارند و عبادت می‌کنند، آن شیء یک ژنراتور برق بود. داستان هفتم، موسرخه، یکی از اهالی روستا که شیرین‌عقل است، به بیماری گرسنگی مبتلا می‌شود و سرانجام موجودی ترسناک می‌شود که اصلاً مانند آدمیزاد نیست. در داستان هشتم، سوروسات در سیدآباد در حال برگزاری است و اسلام باید برای نواختن ساز به آنجا برود، اما این سفر عاقبتی نامطلوب برای او به همراه دارد، او با بیوه‌ای صحبت می‌کند که همین امر سبب دردسر او و مهاجرت از روستا می‌شود.

۲-۲- دریافت ساختار

درک یا دریافت از نظر گلدمن، فرایندی شهودی یا احساسی نیست، بلکه فرایندی اخلاقی و اجتماعی است که عبارت است از توصیف مناسبات اساسی و اصلی سازنده یک متن یا یک ساختار معنادار (ر.ک. گلدمن، ۱۳۷۰: ۲۰۳). دیدگاه گلدمن در مورد درک یا دریافت متون ادبی با گفتمان گسترده‌تر در مورد تفسیر متن هم‌سو است. طبق تحلیل نظریه‌های مدرن درک متن (Akimova, ۲۰۱۸: ۳۱)، فرآیند درک یک متن ادبی سطوح مختلفی

را در برمی‌گیرد، از ادراک تا شعور، جایی که هم‌ذات‌پنداری احساسی (Emotional Essentialism) و آگاهی نقش‌های اساسی ایفا می‌کنند. به‌علاوه، زیبایی‌شناسی (Aesthetics) دریافت در متون ادبی بر اهمیت نقش خواننده در تفسیر متن تأکید می‌کند. (ibid: ۳۸) درک یک اثر ادبی مستلزم «درک ارزش‌های اخلاقی و پیام‌های نهفته در متن است که با آموزش‌هایی تسهیل می‌شود» (Juliaans, E., R., Marantika, ۲۰۲۰: ۷۶).

به‌طور کلی، درک متون ادبی فرآیندی پیچیده است که ساختارهای زبانی، ویژگی‌های معنایی، ابعاد زیبایی‌شناختی و مهارت‌های تفسیر خواننده را در هم می‌آمیزد و بر ماهیت پویا و چندوجهی دریافت متن تأکید می‌کند. بنابراین ابتدا باید اثر را در ساختار همه‌جانبه آن شناخت. در نتیجه چنین فرایندی کامل‌ترین الگوی ساختاری از یک اثر ادبی به دست می‌آید و با مرحله توضیح یا تشریح مشخص می‌شود. در این مرحله باید به انسجام درونی اثر ادبی پرداخت و آن را در ساختار خود بررسی کرد. مطابق با این نظر رمان‌های عزاداران بیل و شکر تلخ در این مرحله در سه عنصر اساسی شخصیت‌ها، فردیت و جامعه‌محوری



بررسی می‌شوند که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود. گفتنی است با استفاده از تحلیل محتوای کیفی و همچنین مطابق با چارچوب نظری و نظریه ساختارگرایی لوسین گلدمن، مؤلفه‌های اصلی جامعه‌شناسی عزاداران بیل، شامل ساختار فرهنگی، جهان‌بینی، قهرمان مسئله‌دار (The Problematic Hero) جمعی و جامعه‌محوری (Community-centeredness) و مؤلفه‌های اصلی جامعه‌شناسی شکر تلخ عبارت است از: اخلاق اجتماعی، ساختار فرهنگی، شخصیت‌ها، ساختار اقتصادی، ساختار اجتماعی-سیاسی.

۲-۲-۱- شخصیت‌ها

طبق نظر لوسین گلدمن، شخصیت «جوهر سرنوشت فرد را مجسم می‌کند» (Sherwin, ۲۰۱۹: ۷۶) شخصیت (Character) همان ارزش‌ها و رفتارهایی هستند که «قطب‌نمای اخلاقی یک فرد را تعریف کرده و کنش‌های او را در جامعه هدایت می‌کنند»

(Subagia, ۲۰۱۶) شخصیت صرفاً درمورد پیروی از قوانین نیست، بلکه در مورد «کیفیت ذاتی است که سرنوشت و تعاملات فرد با دیگران را شکل می‌دهد» (Allegretti, ۱۹۹۰: ۷۹). شخصیت، بیانگر نگرش، ارزش‌ها و واکنش فرد به چالش‌ها است و صفاتی نظیر: صداقت، احترام، مسئولیت‌پذیری، عدالت، نوع‌دوستی و شهروندی را به نمایش می‌گذارد. (ibid: ۸۰) در عین حال، «شخصیت هسته بنیادین وجود فرد است که بر نحوه مواجهه او با پیچیدگی‌های زندگی و سهم‌اش در بهتر ساختن جهان تأثیر می‌گذارد. (ibid: ۸۲-۸۳).

«رمان‌نویسی مدرن در راستای متون بدیع و جدید برای بازنمایی مناسب عصر خویش شخصیت‌پردازی و فضاسازی را از آنچه مفهوم متعارف قبلی آن بود به حداقل کاهش دادند این امر یکی از مهمترین اتفاقات در تاریخ تحول رمان است» (موسی‌ئی و دیگران، ۱۴۰۳: ۱۳). «به همین جهت می‌توان پیامدهای مدرنیسم را در ادبیات داستانی این‌گونه برشمرد: فردی شدن ارزش‌ها، عطف توجه از لایه آگاه ذهن به لایه ناخودآگاه، کنار گذاشتن الگوی سنتی (خطی) زمان» (ر.ک: پاینده، ۱۳۹۴: ۱۶۴-۱۵۳).

لوسین گلدمن، بر این باور بود که شخصیت‌ها در داستان‌ها باید نمایانگر ساختارهای پنهان اجتماعی و طبقاتی باشند. او تأکید داشت که شخصیت‌ها باید به گونه‌ای خلق شوند که تناقضات و تعارضات جامعه بورژوازی و فلسفه روشنگری را بازتاب دهند. در دو رمان مذکور شخصیت مسئله‌دار موردنظر گلدمن حضور ندارد و غالب شخصیت‌ها معمولی هستند و در کنار هم به پیشبرد داستان کمک می‌کنند. حتی شخصیت محوری میرزاباقر در شکر تلخ هم منفی و پر از ایراد و اشکالات اخلاقی و اجتماعی است و نمی‌تواند شخصیت مسئله‌دار باشد.

گلدمن معتقد بود که هنرمند یا نویسنده تنها زمانی به واقع‌گرایی در آثار خلاقانه خود دست می‌یابد که راهی برای نمایش ضروریاتی که مهمترین گرایش‌ها برای تغییر در زمان خودشان را تشکیل می‌دهند، بیابد. بنابراین انتظار می‌رود شخصیت‌های شکر تلخ و عزاداران بیل، رستاخیزی علیه وضع موجود زمان خلقشان باشند؛ با توجه به اوضاع سیاسی و اجتماعی شکر تلخ می‌توان چنین انتظاری را واقع‌گرایانه دانست، اما در عزاداران بیل دیدگاه نویسنده بسیار تیره و سیاه‌تر از واقعیت بیرونی است.

از منظر گلدمن شخصیت‌ها باید به گونه‌ای طراحی شوند که ارتباط میان آگاهی و وجود اجتماعی را نشان دهند و این ارتباط باید با ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور و حتی جهان پس از سال ۱۹۴۵ سازگار باشد. شخصیت‌های داستان بازتاب جهان بیرون هستند، زیرا براساس نظریه همولوژی گلدمن موقعیت طبقاتی، دیدگاه جهانی و فرم هنری به هم مرتبط است و هریک از این سه می‌توانند به جای دیگری تلقی شوند، به طوری که مطالعه یک شیء هنری می‌تواند، دانشی در مورد هر دو طبقه و دیدگاه جهانی را فراهم کند.

از این رهگذر است که جهان‌بینی نویسنده در پردازش شخصیت در این نظریه اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. از این منظر شخصیت‌های داستان عزاداران بیل به طور فردی کارکرد ممتازی ندارند، غالب آن‌ها به صورت جمعی عمل می‌کنند، و هویت فردی از خود بروز نمی‌دهند تا قهرمان مسئله‌داری به منصه ظهور برسد. به همین دلیل، آن‌ها را نباید شخصیت‌هایی فعال و پویا در نظر گرفت که داستان را پیش می‌برند.

در قصه اول شخصیت اصلی، نوجوانی روستایی، به نام رمضان است که فقیر، مهربان، بی‌سواد و شدیداً وابسته به مادر است. شخصیت‌های قصه دوم نصیر و دخترخاله‌اش هستند، که ایشان نیز به طبقه پایین جامعه تعلق دارند، هر دو روستایی، فقیر، و بی‌سوادند. ضمن اینکه زهرا، به شدت بیمار است و بدون حامی. تا به اینجا شخصیت‌های داستان‌های ساعدی منفعل و تأثیرپذیر هستند، هر اتفاقی که بر سرشان بیاید تحمل می‌کند و آن را به مثابه تقدیر قلمداد می‌نمایند. قصه سوم داستان مردی است که از هیچ نهی روی برنمی‌تابد. دزدی و گدایی می‌کند، رابطه نامشروع برقرار می‌کند که همان نیز منجر به فرارش از روستا می‌شود (ر.ک. میرزاییان و بنی‌طالبی، ۱۳۹۹: ۲۸۹).

مشدی حسن در قصه چهارم، در ابتدا شخصیتی کنشگر و فعال دارد؛ اما کنشگری او بیشتر در زمینه اندیشه و احساساتش نمایان می‌شود، تا اقدامات عملی. وی به عنوان شخصیت معترض و ناامید در مواجهه با مشکلات و مسائل زندگی به اندیشه پرداخته و در تلاش است به نوعی واقعیت‌های جامعه را به چالش بکشد، اما با زوال عقل کنشگری از او سلب می‌شود. او با مردن گاوش عقلش را از دست می‌دهد؛ چون کاری دیگر از عهده‌اش برنمی‌آید، شاید بتوان چنین تحلیل کرد که او از بی‌مسئولیتی و گریز از واقعیت و مسئولیت در جلد گاو فرورفته و کم‌کم حالات او به اختلال روحی و روانی منجر شده است. مشدی

جبار هم مانند دیگر شخصیت‌های اصلی فقیر، روستایی، بی‌سواد است و از مذهب شناخت درستی ندارد. موسرخه نیز فردی عقب مانده است، بدون هیچ حامی و خانواده‌ای. اسلام در قصه هشتم مغز متفکر روستا است، مسئولیت‌پذیر است و یاریگر، اما عرف و مذهب را به‌خوبی نمی‌شناسد؛ وی شخصیتی منفعل و بدون اراده دارد؛ اغلب بین اولویت‌های خود و دیگران دچار تضاد و تردید است و این تزلزل به مانند ضعف شخصیتی در او نمایان شده و به‌نوعی قربانی شرایط و محیط پیرامونش است. تحت فشار سنت و انتظارات خانواده قادر به انتخاب مسیر درست زندگی اش نبوده است. می‌توان اسلام را نمادی قشری از جوانان جامعه دانست که بین سنت و مدرنیته سردرگم هستند، بنابراین در پی تهمتی روستا را به مقصد شهر ترک می‌کند و آواره می‌شود و در نهایت راهی تیمارستان می‌گردد.

«سنت‌ها پیوند ناگسستنی با هویت افراد دارند. فرد هویت خود را گره‌خورده با هویت جمع می‌داند و چه بسا برای خود بدون ایل، طایفه و خاندان هویتی قائل نباشد. این مفهوم یادآور تحلیل دورکیم پیرامون نقش فرد در جوامع سنتی است که معتقد بود در جوامع سنتی مفهوم فرد تقریباً وجود ندارد و فردیت پسندیده نیست» (پرهیزگاری و دیگران، ۱۴۰۳: ۸۵-۸۴).

در داستان شکر تلخ تنها شخصیتی که در هر سه فصل حضوری پررنگ دارد، میرزاباقر است که با وجود بیان داستان زندگی و برخی ویژگی‌های درونی و ظاهری‌اش، شخصیت او به هیچ‌وجه توانایی ظهور یک قهرمان مسئله‌دار را ندارد. میرزاباقر انسانی پویا و فعال است، اما به سبب سرشت نادرست و تک‌پسر بودن؛ هر نهی‌ای را مرتکب می‌شود؛ شخصیتی منفور و لابلالی دارد؛ نمی‌توان گفت که میرزاباقر تحت تأثیر معضلات اجتماعی به چنین شخصی بدل شده است، وی ذاتاً انسانی با گرایش‌های پست و منفی است، او از زیربار مسئولیت زن و دو فرزند خود نیز شانه خالی می‌کند.

میرزاباقر با زندگی مملو از منهیات و اخلاق‌های رذیله، از هیچ کار ناپسندی امتناع نمی‌ورزد، قمار، شراب‌خواری، زن‌بارگی، امردبازی، زنا، محصنه، گدایی، دزدی. او حتی دختری را که بی‌عصمت و آبرو کرده است، رها می‌کند تا برادرانش او را بکشند. به‌طور کلی، میرزاباقر بویی از انسانیت نبرده است. فعل او تماماً منفی است. دیگر شخص فعال در

این داستان عزت است، عزت هوشمندانه میرزاباقر را به چنگ می‌آورد، اما میرزاباقر به سبب اهمال و نادانی به زندان می‌افتد و این عزت است که با زبان بازی و رفتارهای دلبرانه زنانه، میرزاباقر را از زندان می‌رهاند، حتی ثروت و رشوه‌های بی‌شمار پدر میرزا چاره‌ساز نبود که زبان و عشوه‌گری و زیبایی عزت. اما همین زن عاشقِ هوشمند، به محضی که دانست میرزاباقر فردی است هوس‌باز و خوش‌گذران و جز الواطی کاری نمی‌داند، او را از زندگی خود بیرون می‌اندازد.

دیگر شخصیت فعال داستان جواهر است، همسر دوم میرزاباقر، او زنی است پا به سن گذاشته و دانا به امور زناشویی و دنیوی. او علی‌رغم زشتی صورت و ظاهر، میرزا را چون موم در دست خود می‌گیرد، حتی سبب می‌شود تا میرزا، کبری، زنش را با وجود دو بچه طلاق دهد. کبری، همسر میرزا زنی است نیمه‌فعال. در آغاز داستان مانند تمام دختران در ازمنه قدیم تن به ازدواجی ناخواسته در سنی کم می‌دهد، زمانی که وقت عروسک‌بازیش بود؛ بعد از آن خود را گرفتار میرزا و خانواده او به‌خصوص خواهرش می‌بیند.

مادرش مانند تمام مادران قدیم، او را به سازگاری و مدارا سفارش می‌کند، او هر بار فریب میرزا را می‌خورد و با خواسته‌های بچگانه و نامعقول او کنار می‌آید، تا اینکه میرزا او را به مشهد برده و با دو کودک رها می‌کند. اینجاست که بعد از فعالیت و پویایی، شخصیت کبری نمود می‌یابد و با چنگ و دندان دو کودک خود را سر و سامان می‌دهد. او حتی در این زمان مراقبت از خواهر نابینای کوچکتر از خود، زهرا را، که شوهرش او را رها کرده است، به عهده می‌گیرد. بعد از این اتفاقات انتظار می‌رود که کبری در قبال میرزا عاقلانه‌تر رفتار کند، اما زمانی که میرزا باز می‌گردد، دوباره دل کبری نرم می‌شود و این بار این نرمش به طلاق و جدایی از دو فرزند می‌انجامد. حال از مقایسه دو داستان معلوم شد که شخصیت دغدغه‌مند و مسئله‌دار چنانکه در نظریه گلدمن مطرح می‌شود، در این دو اثر حضور ندارد؛ شخصیت مسئله‌دار چند شاخص اصلی دارد، مانند جست‌وجوی ارزش‌های کیفی و متعالی زندگی (پارکینسون، ۱۳۷۵: ۲۲۳)، مبارزه علیه «میانجی‌های تباهگر، گسست رفع نشدنی میان قهرمان و جهان» (آتش بر آب، ۱۳۹۵: ۱۹)، «خودبازدارندگی و پختگی قهرمان» (فراروتی، ۱۳۹۲: ۱۹۷). اما در این دو داستان ملاحظه می‌شود که تمامی شخصیت‌ها به نوعی گرفتار، ضد قهرمان، و بی‌دغدغه هستند، شاید رگه‌هایی از انسان مسئله‌دار را بتوان در وجود «اسلام» در آخرین قصه عزاداران بیل دید.

۲-۲-۲- قهرمان مسئله‌دار (فردیت)

لوسین گلدمن، به‌طور صریح به مفهوم «قهرمان مسئله‌دار» در آثارش نمی‌پردازد. با این حال، «مفهوم قهرمان مسئله‌دار در بستر ادبیات و پویایی‌های اجتماعی توسط دیگر پژوهشگرانی همچون دیونلیو ماشادو مورد بررسی قرار گرفته است.

ماشادو در رمان «موش‌ها»، شخصیت محوری داستان را به تصویر می‌کشد که از طریق زندگی شهری نامناسب خود، به نکوهش سرمایه‌داری می‌پردازد و تجسم بخش تضادهای درونی دنیای بورژوازی است» (۱-۳: ۲۰۱۹، Da, Silva, & et all) از سوی دیگر، «هری فریم، استرالیایی دورگه ژاپنی که در خلال جنگ‌های جهانی در فعالیت‌های اطلاعاتی مشارکت داشت، به دلیل پیشینه نژادی آمیخته و ماهیت مخفیانه فعالیت‌هایش که منجر به عدم شناسایی عمومی دلاوری‌های او شد، به‌عنوان قهرمانی مسئله‌دار شناخته می‌شود. (۵-۶: ۲۰۱۰، Bennett, Australia)

قهرمان مسئله‌دار از بین عامه مردم است و با انتقاد از جامعه ناآگاه به حاشیه رانده می‌شود، مصداق کامل آن، آیدین در سمفونی مردگان است. اما در رمان‌های مورد بررسی بدین معنی قهرمان مسئله‌داری وجود ندارد؛ در عزاداران بیل قهرمان مسئله‌دار (فردیت) به شکل جمع متجلی می‌شود؛ نویسنده می‌کوشد تا با به تصویر کشیدن داستان موسرخه، یا مشدی‌حسن، مبارزه علیه استثمار و استعمار را به صورت معکوس منعکس کند تا مردم از استحاله و از خودبیگانگی (Alienation) در جامعه عقب‌مانده خود باخبر شوند.

در نظر نویسنده سرمایه‌دار با عقل حسابگر و ذهن منفعت‌طلبانه خود، انسان را از دید ماتریالیستی و مادی خود می‌نگرد و می‌سنجد. از نظر او سرمایه‌داری و نظام فئودالی؛ یعنی ارباب و رعیتی، کار کارگر را تحقیر می‌کند، بنابراین کارگر را انسان نمی‌داند. در داستان‌های ساعدی گرسنگی و قحطی عده‌ای از جمله روستاییان، از پیامدهای نظام سرمایه‌داری قلمداد می‌شود، و گاهی به صورت نمادین ترسیم می‌گردد تا مسخ در این نظام را نشان دهد. در داستان هفتم عزاداران بیل، موسرخه دچار بیماری سیری‌ناپذیری و گرسنگی شدید می‌شود. او همه‌چیز حتی زباله‌ها را نیز می‌بلعد.

«بچه‌ها موسرخه را دوره کرده بودند، آشغال‌های کنار میدان را می‌کاویدند و هرچه گیرشان می‌آمد، به طرفش دراز می‌کردند. موسرخه، تندتند همه را می‌گرفت و می‌بلعید» (ساعدی، ۱۳۴۳: ۲۲۱).

روستاییان برای اینکه او را از سر خود باز کنند، او را در شهر رها می‌کنند، به تدریج او در قالب موشی مسخ می‌شود. (همان: ۲۲۳). مسخ او به شکل موش، استحاله‌ای است که احتمال وقوع آن برای هریک از اهالی روستا ممکن است. درواقع «جنون پرخوری موسرخه نشان گرسنگی و قحطی مفرط مردم است به سادگی سیر نمی‌شوند» (تسلیمی، ۱۳۸۸: ۱۲۱).

در داستان «شکر تلخ»، میرزاباقر به‌عنوان شخصیت مرکزی و پررنگ در هر سه فصل حضور دارد. با این حال، با وجود توصیفاتی از زندگی و ویژگی‌های درونی و ظاهری و همچنین عملکردهایش، میرزاباقر نمی‌تواند قهرمانی مسئله‌دار باشد. او به دلیل سرشت و رفتار نادرست به انجام اعمال منفی پرداخته و از مسئولیت‌های خانوادگی خود شانه خالی می‌کند.

به گفته گلدمن، «قهرمان مسئله‌دار» تضادهای ذاتی در جامعه سرمایه‌داری را تجسم می‌بخشد. این شخصیت که اغلب یک روشنفکر یا هنرمند است، با بیگانگی و غیرانسانی‌سازی که سرمایه‌داری ایجاد می‌کند، دست و پنجه نرم می‌کند، درحالی که هم-زمان در ساختارهای قدرت و استثمار آن شریک است. قهرمان مسئله‌دار باوجود چنین ویژگی‌هایی که در پی‌رنگ داستان تأثیراتی بسزایی داشته و به‌واسطه اعمالی که انجام داده باید باعث تحولات اساسی در جامعه و زندگی شده باشد، ولی در این دو داستان به قهرمان مسئله‌دار که تأثیرات عمیق بر جامعه خود داشته باشد و تحولاتی ایجاد کرده باشند، روبه‌رو نیستیم. تنها در داستان عزاداران بیل با شخصیت مسئله‌دار روبروایم، مانند مشدی حسن؛ اسلام؛ موسرخه، که تحت تأثیر تناقضات اجتماعی دچار تضادهای درونی و بیرونی شده‌اند، ولی تحولات چندانی در جامعه و زندگی شخصی نداشته‌اند.

رمان یکی از گونه‌های ادبی مدرن است که تحت تأثیر جامعه دچار تغییر و تحولاتی شده است. قهرمان رمان‌های مدرن تحول یافته و به مانند قهرمان رمان‌های کهن نیستند، بلکه یک فرد عادی است که از متن جامعه برخاسته و با معضلات و مسائل روز جامعه درحال کشمکش است و ما در رمان مدرن با اعمال و حوادث خارق‌العاده روبرو نیستیم. هدف

اصلی رمان مدرن برجسته کردن ریشه معضلاتی است که ناشی از جامعه بوده و با مسائل اجتماعی پیوندی ناگسستنی دارد.

۲-۳-جامعه‌محوری

گلدمن با طرح مفهوم «طراحی جامعه‌محور»، بر اهمیت «ادغام نیازهای انسانی و اجتماعی در پیشرفت‌های تکنولوژیکی تأکید می‌کند-۱۶: ۲۰۲۲ (Charalampos, Law, ۲۰۲۲)» (۱۷) این رویکرد با در هم آمیختن فضای مجازی و فضای فیزیکی، هدفمندانه به دنبال ایجاد یک «جامعه هوشمند انسان‌محور» است که در آن، پیشرفت اقتصادی با رسیدگی به مسائل اجتماعی به تعادل برسد. (ibid) همچنین «ایده طراحی جامعه‌محور شامل توسعه روش‌هایی است که سیستم‌های چندعاملی نهفته در بستر جامعه را در مقیاس بزرگ تسهیل می‌کند، جایی که عاملین و آواتارهای تحت کنترل انسان در فضاهای مجازی و واقعی برای شبیه‌سازی‌ها و آزمایش‌ها با هم همکاری می‌کنند، همان‌طور که تورو ایشیدا پیشنهاد کرده است» (۲۳: ۲۰۰۴, Ishida).

رویکرد جامعه‌محور با تمرکز بر رفاه اجتماعی، آسیب‌پذیری در برابر خطرات و کاهش ریسک بلایا، اهمیت درک آسیب‌پذیری‌های مردم، ارتقای ظرفیت‌های مقابله و استفاده از فناوری برای ساخت جوامع تاب‌آور را برجسته می‌کند، همان‌طور که در آثار امروزی مورد بحث قرار گرفته است (۱۹: ibid) جامعه‌محوری در هر دو داستان جایگاه یکسانی ندارد؛ در عزاداران بیل با قهرمان مسئله‌دار جمعی و روح جمعی جامعه سروکار داریم. فعالیت و کنشگری اهالی روستای بیل، جامعه‌محور است. جمع تصمیم می‌گیرد که چه کند. هر مشکلی که پیش آید، این جمع است که تصمیم‌گیری می‌کند و بیش از همه بر این روحیه جمعی ناخودآگاه یا خودآگاه تأکید می‌شود، که احتمالاً متأثر از چپ‌گرایی ساعدی و جهان‌بینی او نسبت به دوران پهلوی نیز هست (ر.ک. ساعدی، ۱۳۴۳: ۱۵-۱۴، ۴۳-۴۱). اما در داستان شکر تلخ ما با فردیت روبرو هستیم. رفتارهای جامعه‌محور جز به‌ندرت دیده نمی‌شود، آن هم در زمان قحطی در نمود جمعیت گرسنه که غارت اموال ثروتمندان و آخوندها را حق خود می‌دانستند و امری مسلم است؛ برای نمونه:

«بله ما که باید بمیریم چرا این بی‌رحما رو نکشته بمیریم، چرا خونه‌هاشونو رو سرشون خراب نکرده بمیریم، چرا لباس‌های زرق و برق‌دار و اون شال و عمامه‌هاشونو کفنشون

نکرده بمیریم» (شهری، ۱۳۴۷: ۲۸-۲۹) و در ادامه نویسنده این جماعت را چنین توصیف می‌کند: «و در این وقت دست‌های نیم‌سوز مانند خود را از فرط گرسنگی چون شاخه خشکیده می‌نمود به حرکت درآورده با شعار چپو چپو از جمعیت جدا شده و بقیه نیز به او تأسی کرده، درحالی که به همان صورت دست‌ها را به حرکت درآورده، به چپو چپو گفتن پرداختند» (همان: ۲۹).

لوسین گلدمن، جامعه‌محوری را ایدئولوژی‌ای سیاسی و اجتماعی تعریف می‌کند که بر اهمیت همکاری و مشارکت جمعی در زندگی اجتماعی تأکید دارد. از نظر او، جامعه‌محوری جایگزینی برای نظام سرمایه‌داری است که بر رقابت و فردگرایی تأکید دارد. گلدمن در همین راستا معتقد به دو اصل اساسی است: خودمختاری و هم‌بستگی. گلدمن معتقد است که جامعه‌محوری می‌تواند منجر به جامعه‌ی عادلانه‌تر و پایدارتر شود. او مدعی است که به واسطه‌ی این اندیشه می‌توان فقر، نابرابری و تخریب محیط‌زیست را کاهش داد یا از طریق این طرز تفکر، اقدامات مستقیم و تغییر تدریجی در جامعه تحقق یابد. او معتقد است تمام افکار و رفتار انسان در نهایت توسط گروه اجتماعی یا جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنیم، شکل می‌گیرد. او این رویکرد را «ساختارگرایی ژنتیکی (Genetic)» (Structuralism) به جامعه‌شناسی (Sociology) نامید.

از نظر گلدمن، جامعه صرفاً مجموعه‌ای از افراد نیست، بلکه موجودیتی پویا، با تاریخ، سنت‌ها و ارزش‌های خاص خود است. این ارزش‌ها و باورهای مشترک، شیوه تفکر و عمل افراد را نشان می‌دهند و همچنین چارچوبی برای درک جهان و جایگاه ما در آن را فراهم می‌کنند. گلدمن معتقد بود آثار هنری بزرگ همیشه محصول زمان و مکان خود هستند که منعکس‌کننده ارزش‌ها و نگرانی‌های جامعه‌ای هستند که در آن ایجاد شده‌اند. دو داستان منتخب از این منظر بررسی شدند، عزاداران بیل بیشتر بر اجتماع و جمع تأکید می‌کند، اهالی این روستا با هم‌دیگر می‌اندیشند و عمل می‌کنند. کاری را به‌تنهایی و بدون مشورت با دیگر اهالی انجام نمی‌دهند. مثلاً در قصه دوم مردم به هنگام فوت آقای ده جمع شده و همگی همکاری می‌کنند تا امور را مدیریت کنند، حتی گریه‌کردنشان نیز جمعی است:

«گاری آمد و نزدیک جنازه ایستاد. کدخدا و مشدی بابا جلو رفتند و خواستند که سلام بکنند، نتوانستند. ایستادند به تماشای حاج شیخ که نیم‌خیز شده بود و با وحشت به تابوت

نگاه می‌کرد. اسلام هم جلو رفت و ایستاد. حاج شیخ یک دفعه عمامه‌اش را برداشت و کوید زمین و نعره کشید. مردها جلو آمدند و دیدند که اشک چشم‌های حاج شیخ را پر کرده است. این اولین گریه بود در مرگ آقا. مردها که بخود آمده بودند ناله و زاری را سر دادند. زن‌ها هم از توی خانه‌ها. صدای شیون از تمام بیل بلند شد. بز سیاه اسلام و پاپاخ فرار کردند و رفتند پشت خانه مشدی صفر و مشدی صفر را دیدند که سرش را از سوراخ پشت‌بام بیرون آورده بود و دست‌هایش را گرفته بالا و چشم دوخته به استخر، زارزار گریه می‌کند» (ساعدی، ۱۳۴۳: ۵۴).

در داستان شکر تلخ نمونه‌های کوچکی از جامعه محوری ملاحظه می‌شود، به‌طور مثال ماجرای عزت، تمام اهالی و خانواده را درگیر می‌کند، پدر خانواده که مردی دیندار و آبرومند است، وصیت می‌کند تا همگی به اصفهان مهاجرت کنند تا از این داغ ننگ دور باشند (ر.ک. شهری، ۱۳۴۷: ۱۱۸-۱۱۷). نمونه‌ای دیگر از آن را در توده فقیر و گرسنه شاهدیم که گرسنگی بر آن‌ها فشار آورده است و فردی از آن میان، مردم را به غارت خانه‌های اغنیا تشجیع می‌کند.

«بر سر در آن نیز نقاره‌خانه‌ای که در روزهای عید و جشن و سرور در آن نقاره می‌نوازند. وقتی که این پدر و پسر به آنجا رسیدند در وسط دهانه سمت چپی دروازه باز جماعت دیگری را مشاهده کردند که اجتماع آنان نیز بر سر موضوع قحطی و نان بود و مرد بلندقدی جمعیت را برابر خود گرفته برای آن‌ها با بیانان خشن و کلمات مستهجن که صدر و ذیل را به باد دشنام و ناسزا گرفته بود، سخنرانی می‌نمود» (همان: ۲۸).

برخی جماعت مرفه و اغنیا و ملا نیز با یکدیگر جامعه فراخود آفریده‌اند:

«دوست آن باشد که گیرد دست دوست، در پریشان‌حالی و درماندگی. از این بدتر برای جان نثار حالتی نیست و گمان نمی‌کنم با علم به این کیفیت بتوانید آن را به اهمال و سرسری برگزار نمایید، اگر هر آینه امر راز و سری هم در میان است که صلاح کتمان آن به این اعتذار وادارتان ساخته است، باید عرض کنم که در این خصوص نیز شک نیست که تا به حال ما راز سر بسته برای هم نداشته‌ایم و همچنان که حقیر از سراسر زندگی شما با اطلاع هستم، شما نیز از هیچ‌یک واقعات امور چاکر بی‌خبر نمی‌باشید» (همان: ۶۵).

اهالی عزاداران بیل در ذیل جامعه‌محوری گلدمن، سه ویژگی برجسته دارند؛ فقدان امکانات، فقر، گدایی و دزدی. اهالی بیل هیچ‌گونه امکانات بهداشتی، درمانی، آموزشی و تربیتی ندارند که همین امر تأثیرات جدی بر جامعه و زندگی روزمره افراد گذاشته است؛ از تبعات خطرناک آن کاهش سطح زندگی، کاهش فرصت‌های شغلی، کاهش سلامت و بهداشت، کاهش آموزش و فرصت‌های تحصیلی است. بیش از همه، عوامل اقتصادی است که باعث رکود و فقدان می‌شود. تمام ۸ قصه چنین ویژگی را دربردارند. به‌طور مثال، اهالی خودرو یا وسیله رفت و آمد ندارند و برای رفتن به شهر یا منطقه‌ای دیگر باید مسیری را پیاده بروند تا به جاده برسند و اگر ماشینی نگه داشت، سوار بر آن بشوند (ساعدی، ۱۳۴۳: ۱۳). به‌علاوه گدایی نیز در نظر ساعدی ناپسند نبوده است، زیرا او آن را ترکیبی از کار و ایدئولوژی می‌دانسته است که رابطه‌ای غیردیالکتیکی به وجود می‌آورد، چراکه در نظر او نوعی مبارزه منفی به شمار می‌آید. گویی که فقر در زندگی شخصیت‌های داستان‌های ساعدی، نوعی افتخار است و به آن‌ها احساس رضایت و خرسندی می‌دهد. برای نمونه: «خاله گفت: حالا به چیزی لازمه بخوریم که پاهامون قوت بگیره. تو همین جا باش من برم گدایی. شایدم که چیزی گیرمون اومد» (ساعدی، ۱۳۴۳: ۵۸ و ۷۱).

ساعدی با بهره‌گیری از اندیشه‌های متعهدانه خود به چپ، فقر یا کار فقیرانه و حتی گدایی را فرصت و غنیمت می‌شمارد برای بهتر زیستن. این موضوع با اندیشه‌های انسان‌گرا متفاوت است، زیرا در ایدئولوژی ایشان کار خلاق، سبب رشد و خلاقیت و پیشرفت انسان می‌شود. درواقع، کار خلاقانه سبب عینیت‌بخشی به سرشت انسانی می‌شود که این امر در گدایی ممکن نیست. ساعدی در قصه‌هایش به دزدی نیز اشاره می‌کند و گویی برای برخی راه‌گزینی برای نجات از فقر و مسکنت است. اما در میان اهالی بیل، دزدی مرسوم نیست، بلکه گدایی و صدقه گرفتن رایج است، بیشتر ده همسایه؛ یعنی پروسی‌ها دزدی می‌کنند (ر.ک. ساعدی، ۱۳۴۳: ۷۱).

۲-۳- تشریح ساختار

تشریح (Outlines) یا تبیین (explanation) به معنی گنجاندن ساختار معنادار اثر در ساختار فراگیر اجتماعی است. «دریافت نتیجه شناخت قوانین ساختار اثر است و تشریح در پی گنجاندن دیالکتیکی این ساختار در کلیت تاریخی اجتماعی به دست می‌آید» (گلدمن، ۱۳۷۰: ۷۵).

نظریه ادبی لوسین گلدمن بر «برقراری ارتباط بین فرم رمان و زندگی اجتماعی با تأکید بر بیان «جهانبینی» طبقات مختلف اجتماعی از طریق ادبیات تمرکز دارد (Celso, ۴۳۳-۴۳۶: ۲۰۰۵ تا بدین روش خواننده با مطالعه آثار و منابع به روشنگری در خصوص مسائل اجتماعی و سیاسی و فرهنگی زمان اثر و نویسنده دست یابد. رویکرد گلدمن با گذشت زمان تکامل یافته و از تحلیل تاریخی و دیالکتیکی از ادبیات تحت تأثیر لوکاج به دیدگاهی ساختارگرایانه تر منتقل شده است، جایی که او دیگر به دنبال میانجی‌گری مستقیم بین آثار مکتوب و واقعیات اجتماعی نیست. (ibid: ۴۴۱) «رویارویی گلدمن با مارکسیسم، به‌ویژه از طریق لنز گئورگ لوکاج، بیشتر دیدگاه‌های او را در مورد رابطه بین ادبیات و ساختارهای اجتماعی شکل داد و بر اهمیت درک زیرساخت‌های ایدئولوژیک آثار ادبی در بسترهای اجتماعی گسترده‌تر تأکید کرد» (Slaughter, ۱۹۸۰: ۱۵۸).

۲-۳-۱- تحلیل ساختار تاریخی، اجتماعی و فرهنگی دو داستان

داستان «شکر تلخ» در اواخر قاجار نوشته شده است. اوضاع تاریخی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در اواخر دوره قاجار بسیار پیچیده و در حال تغییر بود. در این دوران تلاش‌هایی برای مدرنیزاسیون و اصلاحات اجتماعی صورت پذیرفت، اما هم‌زمان با چالش‌هایی نظیر: فشارهای خارجی، نارضایتی‌های داخلی و تضعیف قدرت مرکزی مواجه بود. ایران در اواخر دوره قاجار تحت حکومت پادشاهانی بود که با مشکلات متعددی دست و پنجه نرم می‌کردند، از جمله ناکارآمدی اداری، فساد و تضعیف قدرت ملی در برابر قدرت‌های خارجی. که در داستان «شکر تلخ» به‌خوبی با آن مواجه می‌شویم؛ یک نمونه از آن دخالت سفارت انگلیس در جریان مشروطه است:

«ویران شود این سفارت انگلیس که در آن چند روز مهمانداری از مشروطه طلبان معلوم نشد با آن پلوئی که به خورد مردم داد، روغن و زعفرانیش چه بویی داشت که به مشام هرکس رسید همه چیز حتی شرف و آبرو و غیرت و ناموس خود را هم فراموش کرد و یکسره آدمیت را کنار گذاشت؟!» (شهری، ۱۳۴۷: ۹۹).

کابینه سیدضیا (ر.ک. همان: ۴۵۱) و وزیرالوزرای سردار سپه (ر.ک. همان: ۴۴۷) از رخدادهای مهم این دوران است. از فحواي همین داستان است که متوجه می‌شویم

تکدی‌گری از زمان سردار سپهی رضاخان، مذموم و غیرقانونی می‌شود، و همچنین رضاخان رسوم کهنه را برمی‌اندازد:

«خود را به گدای دیگری در کنار دیوار قهوه‌خانه آنجا نشسته بود رسانیده، از او پرس و جوی کار و کسب و وضع روزگار شغل‌گذاری برآمد، اما از جواب‌های او استنباط نمود که وضع حکومت تهران به هم ریخته، دوره تصدی سردار سپه و رئیس‌الوزرای سیدضیاءالدین رسیده و تقریباً تمام شئون کهنه مملکت واژگون گشته و قوانین جدیدی بر روی کار آمده که از جمله گدابیگری عجیبی در پایتخت حکم‌فرما گردیده که خود آن گدا هم از بیم گرفتاری به حاجی‌آباد گریخته است» (همان: ۴۴۸).

به‌طور کلی جامعه ایران در این دوره با تفاوت‌های طبقاتی شدید و تنش‌های اجتماعی روبرو بود. از یک سو، نخبگان و روشنفکران به دنبال اصلاحات و تغییرات بودند، و از سوی دیگر، عموم مردم با مشکلات اقتصادی و اجتماعی روبرو بودند. قحطی تمام کشور را فراگرفته بود و مردم به خوردن هرچیزی روی آورده بودند (ر.ک. همان: ۲۲).

«مرد بچه‌به‌دوش که تا این وقت مثل طفل روی شانه‌اش تمام حواسش متوجه آشوبگران بود و تازه به خود می‌آمد برای آنکه جلو وحشت مجدد طفل را گرفته باشد رو به طرف بالا گردانده پرسید؟ باباجون فهمیدی اینا چی می‌گفتن و کجا رفتن؟ طفلک که از تمام سخنان آن‌ها فقط آن را شنیده بود که دیشب در کوچه حسین‌گدا زن و مردی بچه خود را خورده‌اند همچنان که بر خود می‌لرزید و آب به چشمان می‌گردانید گفت: آره آقاچون اونا گفتن ما هم باید بچه‌هامونو بکشیم بخوریم، یعنی شما هم امشب با ننه می‌خوانین منو همین کار بکنین؟» (همان: ۲۹).

قحطی و فقدان امکانات اولیه از آشکارترین موارد در این داستان است (ر.ک. همان: ۳۷، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۲۱، ۳۷۱، ۳۹۳). در حوزه فرهنگی، ایران شاهد رشد جنبش‌های ادبی و فکری بود که به دنبال نوآوری و تجدید حیات فرهنگی بودند. همچنین در این دوران شاهد تأثیرپذیری از فرهنگ و تمدن غرب و تلاش برای ایجاد تعادل بین سنت و مدرنیته بود. این دوران با انقلاب مشروطه ایران به اوج خود رسید که در آن مردم خواستار محدود کردن قدرت شاه و تأسیس مجلس شورای ملی بودند. انقلاب مشروطه نقطه عطفی در تاریخ ایران به شمار می‌رود و نشان‌دهنده تلاش‌های مردم برای دست‌یابی به حکومت قانون و دموکراسی بود.

در مجموع، در اواخر دوره قاجار، ایران با تحولات عمیق و گسترده‌ای در تمامی ابعاد جامعه مواجه بود که این تحولات زمینه‌ساز تغییرات بزرگتری در دهه‌های بعد شدند. در این داستان‌ها نیز نویسندگان به مشروطه و وقایع پیرامونی آن اشاره می‌کند (ر.ک. همان: ۹۹). اواخر دوره قاجار (حدود ۱۲۵۰ تا ۱۳۴۴ شمسی) مصادف با تحولات عظیمی در جهان و ایران بود؛ انقلاب صنعتی در اروپا، ظهور قدرت‌های جدید، و استعمارگری، نظم جهانی را به شدت تغییر داده بود. ایران در این دوره با چالش‌های متعددی مانند فشارهای خارجی، ضعف و فساد داخلی، بحران‌های اقتصادی، و ناآرامی‌های اجتماعی روبرو بود. از نظر سیاسی حکومت قاجار در اواخر دوره خود به شدت ضعیف و فاسد شده بود. شاهان قاجار، به‌خصوص مظفرالدین‌شاه و محمدعلی‌شاه، بی‌کفایت و مستبد بودند. فساد مسئولان کشوری و کارگزاران در این داستان کاملاً مشهود است؛ مثلاً هنگام به زندان رفتن میرزاباقر، به‌عینه رشوه‌خواری مسئولان ملاحظه می‌شود (ر.ک. شهری، ۱۳۴۷: ۱۲۳).

افترا و تهمت زدن به مردم نیز یکی از راه‌های کسب اعتبار و درآمد برای کارگزاران قاجاری است (همان: ۱۲۷). در این زمان نفوذ خارجی‌ها در ایران، به‌خصوص روس‌ها و انگلیسی‌ها، به شدت افزایش یافته بود. به‌طور مثال علی‌رغم اعلام بی‌طرفی ایران در جنگ جهانی اول، نیروهای عثمانی، آلمان، روسیه و انگلستان ایران را اشغال کردند. این اشغال به‌طور قابل ملاحظه‌ای به کشور آسیب رساند و باعث آشفتگی سیاسی، فاجعه‌های انسانی، قحطی، بیماری و ناامنی، و تغییرات اقتصادی و آسیب به کشاورزان و تجار از پیامدهای آن بوده است که در صفحاتی از داستان «شکر تلخ» به آن اشاره شده است (ر.ک. شهری، ۱۳۴۷: ۲۳۴-۲۳۳).

جنبش‌های مشروطه‌خواهی در ایران به دنبال اصلاحات سیاسی و محدود کردن قدرت شاه بودند. در ساحت اجتماع نیز جامعه ایران در اواخر دوره قاجار به شدت طبقاتی بود. طبقه اشراف و روحانیون از قدرت و ثروت زیادی برخوردار بودند و عامه مردم در فقر و بدبختی زندگی می‌کردند (ر.ک. همان: ۱۱۶، ۲۵۲، ۳۶۴). وضعیت زنان نیز بسیار نامناسب بود و ایشان حتی از حقوق اولیه خود محروم بودند (ر.ک. شعبانی، ۱۳۸۷: ۵۵۷-۵۹۴). در داستان ملاحظه می‌شود که باوجود ساختار سنتی، زن جایگاهی دست‌پایین دارد، کودک‌همسری (ر.ک. شهری، ۱۳۴۷: ۱۵۵ و ۱۵۸) و چندهمسری (ر.ک. همان: ۵۰۶) رواج

تام دارد، قتل ناموسی (ر.ک. همان: ۳۳۵-۳۳۶) به راحتی اتفاق می‌افتد و زنان به فساد تن می‌دهند (ر.ک. همان: ۲۱۱، ۲۹۱، ۳۱۴).

در دوران میانی حکومت قاجار، شاهد تحولات عمده‌ای در عرصه‌های فرهنگی و ادبی بودیم که منجر به ظهور اشکال جدیدی در آثار ادبی و ظهور دیدگاه‌های ادبی مدرن و جنبش‌های نوگرایی شد. این تحولات تا حد زیادی ناشی از تقاضاهای داخلی جامعه ایرانی، به‌ویژه طبقه تحصیل‌کرده و گرایش به مدرنیزاسیون بود، درحالی که بخشی دیگر نتیجه رونق اقتصادی و توسعه زیرساخت‌های اداری و اجتماعی، به‌ویژه از دوران ناصری به بعد بود. جنبش نوگرایی ادبی از نیمه‌های دوران قاجار با بحث‌هایی از سوی آخوندزاده، طالبوف، میرزا آقاخان کرمانی و دیگران آغاز شد و در دوران مشروطیت با افکار و آثار افرادی چون: ملک‌الشعراى بهار، ایرج میرزا، میرزاده عشقی، تقی رفعت و دیگران ادامه یافت.

از اواخر دوران قاجار، شاهد انتشار مجلات تخصصی ادبی بودیم و سایر نشریات نیز به استفاده از آثار ادبی اهمیت ویژه‌ای قائل شدند. نویسندگان و شاعران پیشرو با آگاهی از قدرت انتقالی رسانه‌ها، آثار و دیدگاه‌های خود را در نشریات آن دوره منتشر کردند و از این طریق، تحولات قابل‌توجهی را در ادبیات فارسی ایجاد نمودند. اوج جنبش نوگرایی ادبی به دوران پس از انقلاب مشروطه بازمی‌گردد، که در آن زمان، گسترش مجلات ادبی، انتشار اشکال جدید ادبی، تمرکز بر تحقیقات ادبی و ترجمه آثار غربی، از جمله مهمترین عوامل مؤثر در تجدد ادبی ایران بودند (ر.ک. حاجی آقابابایی، ۱۴۰۱: ۱۹۵-۱۹۶). اما در این داستان با کاری فرهنگی و مولد روبرو نیستیم، هرچه هست فساد و آلودگی و خرافه و بیگانگی و شیء‌وارگی است. برخورد مردم با دیگران به‌ویژه زنان، به مثابه شیء است (ر.ک. همان: ۳۳، ۱۵۷-۱۵۶). زمانی که زنی، کوچکترین بیماری پیدا کند یا جوانی و طراوت خود را از دست بدهد، شوهرش با خیالی آسوده او را رها می‌کند، چنان‌که شوهر زری، خواهر کبری، پس از کم سو شدن چشمانش رها می‌کند (همان: ۳۷۸). حتی زنان نیز بر این باورند که از عهده ایشان کاری بر نمی‌آید:

«من از هیشکی نمی‌ترسم و هرچی‌ام به دهنم بیاد میگم و زن لچک به سرمو هیچ کاریمم نمی‌تونن بکنن و اگه شاهم تو شهر بود، می‌رفتم دهنه اسب خودشم می‌گرفتم» (همان: ۱۳۳).

در این زمان بایگیری نیز رواج بسیار یافت: «از جمله فتنه‌هایی که در این روزها برپا گشته بود یکی را هم باید فتنه بایگیری به حساب آوریم که شاید بیش از تمام اغتشاشات و آشوب‌ها و ناامنی‌ها جان و مال مردم مملکت را در مخاطره قرار داده بود و روز و شبی نبود که بلوایی در گوشه‌ای برپا نگردیده و دما و نفوس و اموال و نوامیس جماعتی مورد قتل و غارت و تجاوز قرار نگرفته باشد» (شهری، ۱۳۴۷: ۲۱۹).

«باری در این روزها آشوب مبارزه بایگیری به اوج قوت خود رسیده ... لیکن اکنون اختیار از خط فرمان ایشان به در رفته در پنجه رجاله‌ها و اجامر و اوباش اوفتاده، هر بی‌سروپایی کارگردان صحنه‌های از جهاد دین گردیده، هر دزد و لات و جیب‌بر...» (همان: ۲۲۲).

زمان وقوع عزاداران بیل مربوط به نیمه اول سده حاضر و پهلوی دوم است؛ در زمان پهلوی، تحولات و پیشرفت‌های بسیار و حتی اصلاحات بنیادینی انجام شد که در ظاهر مشکلات بسیاری را از سر راه برداشته بود، اما بخش‌های زیادی از جامعه هنوز درگیر مشکلات ناشی از کاستی‌ها و فسادهای مسئولان و مدیران بود. در نظام دیوان‌سالار آن زمان کشور، گرچه اقدامات ظاهری چشمگیری انجام شد، اما این تحولات بنیادین نبود. صفات مخربى مانند: ویژگی ارباب و رعیتی، احساس فقدان امنیت، بی‌اعتمادی، مجامله و چاپلوسی، تعصب، رابطه‌گرایی و رشوه و رشوه‌خواری و قانون شکنی و غیره نقش عمده‌ای در ناکارآمدی نظام دیوان‌سالار کشور داشت (ر.ک. تنکابنی، ۱۳۹۴: ۲۰).

جامعه ایران در زمان پهلوی، به دلیل سیاست‌های توسعه تک‌بعدی اقتصادی و اجتماعی دولت، آن هم به شیوه دستوری، بستری مناسب برای فراگیری علوم مدرن نبود. ساختار آموزشی کشور از لحاظ علوم پایه دگرگون و متحول و مدرن شده بود، ولی در حوزه علوم انسانی، مجال برای اندیشمندان با رویکرد انتقادی فراهم نبود. در نتیجه، بدنه جامعه و حتی در میان تحصیل‌کردگان و روشنفکران جامعه، نگاهی سنتی و غیرنقدانه وجود داشت. تبعات چنین وضعی از بین رفتن احزاب و تشکل‌ها و نمایندگان طبقه متوسط مدرن منتقد و قطع جریان روشنفکری پویا در جامعه بود.

این کمبودها و کاستی‌ها از چشم نویسنده متعهدی مانند ساعدی دور نماند و در فضای اندیشگانی او، بر فضای داستان‌ها و آثار او تأثیر مستقیم گذاشت. بیش از همه فقدان امکانات روی نشان می‌دهد؛ اهالی بیل هیچ‌گونه امکانات بهداشتی، درمانی، و حتی

امکانات آموزشی و تربیتی ندارند (ر.ک. ساعدی، ۱۳۴۳: ۱۳، ۴۲، ۱۷). از این‌رو، با دو ویژگی منفی و از سر ناچاری مردم آن ناحیه برخورد می‌کنیم: گدایی و دزدی. ظاهراً گدایی در نظر ساعدی بد نبوده است، زیرا او آن را ترکیبی از کار و ایدئولوژی می‌دانسته است که رابطه‌ای غیردیالکتیکی به وجود می‌آورد، چراکه در نظر او نوعی مبارزه منفی به شمار می‌آید. گویی که فقر در زندگی شخصیت‌های داستان‌های ساعدی، نوعی افتخار است و به آن‌ها احساس رضایت و خرسندی می‌دهد (ر.ک. همان: ۵۸، ۷۱).

در عزاداران بیل دزدی پدیده‌ای عادی است و گویی راه‌گریزی برای نجات از فقر و مسکنت است. البته در میان اهالی بیل، دزدی مرسوم نیست، بلکه گدایی و صدقه گرفتن رایج است، بیشتر ده همسایه؛ یعنی پروس‌ها دزدی می‌کنند (ر.ک. همان: ۷۱، ۷۲). بیش از همه در داستان‌های عزاداران بیل، از خودبیگانگی و شیء‌وارگی دیده می‌شود. «بیگانگی» داستان تکاپو و تلاش انسان برای یافتن و کشف خود است. «الیناسیون» یا از «خودبیگانگی» که معنای ساده و لغوی آن دیگر شدن و جدایی از چیزی یا کسی است، یکی از مفاهیم پرکاربرد در حوزه مطالعات علوم انسانی است. این مفهوم از قرن هجدهم با نقد جامعه‌شناسانه آغاز می‌شود (Jaeggi, ۲۰۱۴) و سپس در آرای بسیاری از اندیشمندان به‌طور متناوب درست یا نادرست در وصف احوالات انسان عصر مدرن و پسامدرن به کار می‌رود. ارائه تعاریف و مؤلفه‌های متفاوت از این مفهوم باعث شده تعریف جامع و یگانه‌ای از آن وجود نداشته باشد. (ر.ک. هاشمی و همکاران، ۱۴۰۰) در داستان‌های ساعدی، بیگانگی به معنای جدایی انسان از خود، کار، دیگران و جامعه است. این بیگانگی بیشتر در میان کارگران، کارمندان و طبقات زحمت‌کش دیده می‌شود که در کارهایی مشغول هستند که برای آن‌ها هیچ ارزش و لذتی ندارد (ر.ک. ساعدی، ۱۳۴۳: ۱۰، ۳۷، ۱۲۶، ۱۳۷، ۱۴۶).

درواقع، شیء‌وارگی (**objectivity**) شخصیت دادن به اشیا است. مارکس هر نوع سلطه اشیا و کالاها را بر انسان شیء‌وارگی تعریف می‌کند (ر.ک. مارکس، ۱۳۸۷: ۳۲). گلدمن نیز با اصطلاح شیء‌وارگی به بسط نظریه خود پرداخته است، بدین ترتیب که در ساختار جامعه سرمایه‌داری نوعی از شیء‌وارگی به وجود می‌آید. در رمان رخدادهایی اتفاق می‌افتد که با جهان شی‌واره انطباق دارد. (ر.ک. گلدمن، ۱۳۹۲: ۳۲).

در داستان عزاداران بیل، بسیار با این امر مواجه می شویم؛ گویی شیءوارگی بر ذهنیت شخصیت های داستان در عزاداران بیل حک شده است. بارزترین شیءوارگی در این میان، گاو شدن مشدی حسن است و این غایت از خودبیگانگی و مسخ شدگی (Metamorphosis) است. مسخ شدگی مشدی حسن در داستان گاو گرچه تظاهر بیرونی آشکاری دارد، اما ساعدی در آثار بعدی خود این شیءوارگی را بیشتر نشان می دهد که از غایت ناامیدی و بیهودگی فرد ناشی می گردد. گاو برای مشدی حسن بسیار اهمیت داشته است، او تمام زندگی و معاش و معنای زندگی خود را در آن می دیده است. پس از مرگ گاو، راه گریزی دیگر ندارد جز آنکه تسلیم سرنوشت شود، اما چون تاب رویارویی با واقعیت را ندارد، سوژگی خود را از دست می دهد و در وجود ابژه حل می شود. بیگانگی همان مسخ شدگی و بی هویتی است. می توان آن را با بیگانگی لوکاچ و مارکس پیوند زد.

«اسلام سرفه کرد و درحالی که مواظب حرف هایش بود، گفت: مشدحسن، سلام علیکم، اومدین ببینم دماغت چاق و احوالت خوبه؟ مشدی حسن همچنان که نشخوار می کرد، گفت: من مشدحسن نیستم. من گاوم. من گاو مشدی حسن هستم. کدخدا گفت: مشدی حسن، تو رو به خدا دس وردار، این دیگه چه گرفتاریست که برای بیل درس کردی؟ تو گاو نیستی، تو مشدحسنی! مشدی حسن پایش را زد به زمین و گفت: نه من مشدحسن نیستم، مشدحسن رفته سیدآباد عملگی. من گاو مشدحسנם» (ر.ک. ساعدی، ۱۳۴۳: ۱۲۵-۱۲۶) جالب اینکه در این جامعه فلک زده و تهیدست، خود نیز به حسن شیءوارگی دامن می زنند، به طور مثال اهالی روستا زمانی که فردی پا به سن گذاشت، او را بی فایده و ناسودمند می دانند و حتی آن را هم طراز جانوران و سگان می دانند:

«عباس گفت: دندوناش سالمه، می بینین؟ پوزه سگ را گرفت بالا و لب هایش را باز کرد و دندان هایش را نشان داد. پسر مشدی صفر گفت: دندون که دلیل جوونی نمیشه. مشدی بابام دندون داره، دهنتو واکن مشدی بابا. چانه مشدی بابا را گرفت و لب هایش را باز کرد.» (ر.ک. ساعدی، ۱۳۴۳: ۱۴۶).

در قصه دوم مشاهده می شود که اهالی به طور ضمنی برای دختر ارزشی هم سنگ پسر قائل نیستند:

«مشدی جبار گفت: بینم نکنه آقانصیر خاطرخواه دختر خاله‌اش شده؟ پسر مشدی صفر گفت: من چه می‌دونم شایدم که شده، اما دختره مریض و مردنیه؛ می‌دونی که؟ مشدی جبار گفت: آره، ولی بازم ممکنه، نه؟ پسر مشدی صفر گفت: ممکنه» (همان: ۳۷).

که این نشان از جامعه‌ای دارد که تمام آدمیان به‌ویژه زنان را کالا و شیء می‌داند، و اگر این کالا خدشه‌ای ببیند دیگر قابل استفاده نیست. در داستان «شکر تلخ» نیز چنین شیء‌وارگی دیده می‌شود؛ برخورد با زنان و دختران به‌مثابه کالا است تا انسان، گویی که باید در خدمت مردان باشند؛ زندگی عزت (ر.ک. شهری، ۱۳۴۷: ۳۲-۳۳) و کبری (ر.ک. همان: ۱۶۴، ۳۵۴، ۱۵۶) یا زندگی خواهر کبری، زهرا (ر.ک. همان: ۳۹۵-۳۹۷) مؤید آن است.

در بیشتر داستان‌هایی که با مرگ روبرو هستیم، خصوصیت شیء‌وارگی بیشتر تجلی می‌یابد، اهالی در مواجهه با مرگ افراد، بسیار راحت و آسان برخورد می‌کنند، گویی که دامی از آن‌ها فوت شده است، مانند مرگ ننه‌رمضان در قصه اول، یا بیماری موسرخه، یا مرگ رمضان و دیوانگی نصیر. تمامی اینها نشان از این دارد که عنصر غایب انسان است و ویژگی‌های انسانی. در داستان «شکر تلخ» زمانی که مادر و دو برادر زری، دختر مرضیه که میرزاباقر به او نیز رحم نکرده است، مانند گوسفندی خفه کرده و به چاهش می‌اندازند. برخورد آنان با زری، هیچ رنگ انسانیت ندارد و نظام اخلاقی فاسد و آشفته را نشان می‌دهد.

«اما زری که از همان اولین فریاد میرزاباقر به کنه موضوع پی برده مرگ را در اندام خود به منزله جامه تنگی احساس می‌نمود، درحالی که از فرط وحشت سفیدی و پریدگی رنگ صورتش موهای خرمایی سرش را سپید کرده بندبند وجودش را به صدا درآورده، داد مظلومیت داده خدا خدا می‌نمود... بدون آنکه کلمه‌ای به زبان آورد و به چهره هیچ‌یک، مادر و دو برادر نظر افکند خود را تسلیم مقدرات نمود که ناگهان آماج سرپنجه کفش سنگین مرتضی که به شکمش اصابت نمود، گردیده با ناله خفیفی که از حلقومش بیرون آمد نقش زمین گردید و بلافاصله دستمال محسن از جیش بیرون آمده در گلوش فرو نشست و دست و پایش را گرفته او را توی چاله که در آن کود کثافات باغ ذخیره می‌گردد، افکنده مشتی زیاله و نجاسات بر جسدش انباشته» (شهری، ۱۳۴۷: ۳۳۶-۳۳۵).

گلدمن خاطر نشان می‌کند که چطور به‌نحوی فزاینده عامل واقعیت و خودفرمانی و پویایی، از فرد به شیء بی‌جانی منتقل می‌شود. او نظریه خود را با نام شیء‌وارگی مطرح می‌کند

این اصطلاح که بسیار تأمل برانگیز است، به پدیده‌ای اشاره دارد که در آن بخش مهمی از شعور و فهم انسانی حذف می‌شود و به‌طور امری ضمنی درمی‌آید. و جای آن را اشیا می‌گیرند و خصوصیات اشیا را می‌گیرند که البته خاستگاهی اجتماعی دارند؛ زیرا که اشیا برای تغییر و مبادله به بازار راه می‌یابند، و در نتیجه، کارکردهای فعال انسان به اشیا انتقال می‌یابد. در ساختار سرمایه‌داری آزاد که مارکس به تحلیل آن پرداخته است، شیء‌وارگی کلیه ارزش‌های فوق فردی و جمعی را به عرصه ضمنی محدود می‌کند و ویژگی‌های اشیا را به آن‌ها می‌بخشد. برای همین انسان دیگر نمی‌تواند انسان بماند (ر.ک. آتش بر آب، ۱۳۹۵: ۱۹).

۲-۳-۲-جهانبینی

در نظریه ادبی لوسین گلدمن، جهان‌بینی به مجموعه‌ای از باورهای پذیرفته‌شده به‌مثابه حقیقت اشاره دارد که از طریق آن، فرد و واقعیت تفسیر می‌شوند. «این جهان‌بینی شامل درک‌هایی از ماهیت انسان، روابط اجتماعی و دنیای طبیعی است: ۲۰۱۹ (Brown)» (۳۷-۳۹). از سوی دیگر، ایدئولوژی در نظریه گلدمن، بررسی آثار فرهنگی به‌عنوان بیان‌گر «نگاه‌های به جهان» گروه‌های اجتماعی مختلف را در برمی‌گیرد. او در این بررسی، بر رابطه بین فرم رمان و زندگی اجتماعی تأکید می‌کند-۴۳۵: ۲۰۰۵ (Frederico) (۴۳۷). رویکرد گلدمن به ایدئولوژی و ادبیات متأثر از اندیشه‌های ساختارگرایی (Structuralism) است. این تأثیر، به‌ویژه پس از رویدادهای ۱۹۶۸، منجر به تغییر تمرکز او از میانجی‌گری بین آثار مکتوب و زندگی اجتماعی به نگاهی بدبینانه‌تر شده است (۴۴۱: ibid). گلدمن در نظریه خود همچنین «به تحلیل ایدئولوژی و ادبیات، و نقد و ارزیابی مدل‌های نظری توسعه‌یافته توسط کارل مارکس، گئورگ لوکاچ و خود او می‌پردازد» (۴۲۱: ۱۹۷۳, Huaco).

ساعدی معتقد بود که جهان‌بینی هنرمند، بر سبک هنری او تأثیر می‌گذارد. او به اندیشه‌های چپ‌گرایش داشت و معتقد بود که بیگانگی پدیده‌ای اجتماعی است که در نتیجه مناسبات مادی و اقتصادی ایجاد می‌شود. او بر این باور بود که برای غلبه بر بیگانگی، باید این مناسبات را تغییر داد؛ به همین دلیل ساعدی به عضویت احزاب چپ درآمد و از سیاست گروه‌های طرفدار مبارزه مسلحانه نیز حمایت ضمنی کرد (ر.ک. شیر، ۱۳۹۳: ۲۴۹). او به

معضلات اجتماعی و تحولات جامعه توجه بسیار دارد و همچنین با توجه به روش ساخت‌گرای تکوینی گلدمن به ویژگی جمعی آفرینش هنری و ادبی بیشتر توجه می‌کند و برای همین به تأثیر ساختارهای اجتماعی در آفرینش آثار می‌پردازد، از نظر گلدمن آثار ادبی آگاهی جامعه به اندیشه‌ها و رفتارهای یک جهان‌بینی کلی نزدیک می‌شود. از نظر او آثار ادبی یکی از مهمترین ابزارها در شناخت آگاهی یک گروه است (ر.ک. گلدمن، ۱۳۸۲: ۷۹). جهان‌بینی مشترک در میان شخصیت‌های عزاداران بیل قابل توجه است، با اینکه در فقر و مسکنت زندگی می‌کنند، اما دارای روحی جمعی هستند. در این داستان‌ها بیش از همه رنگ ایدئولوژی را می‌بینیم به‌نحوی که گاه به خرافات نزدیک می‌شود.

«به انتهای دالان که رسیدند در کوچک و کوتاهی پیدا شد که همه جایش را نظر قربانی میخ کرده بودند. ننه‌خانوم شروع کرد به دعا و ننه‌فاطمه جارو را زد به آب و پاشید روی در. ننه‌خانوم چفت در را باز کرد. دخمه تاریکی پیدا شد. هر دو پیرزن چند ثانیه ایستادند و تاریکی را تماشا کردند. اول ننه‌خانوم و پشت سرش ننه‌فاطمه وارد شدند. بوی پوسیدگی و نموری دخمه را پر کرده بود» (ساعدی، ۱۳۴۳: ۸۳ نیز ر.ک. همان: ۷۵، ۸۳). خرافات به باورهای غیرمنطقی و ثابت‌نشده‌ای گفته می‌شود که تأثیر امور ماورای طبیعت را در امور طبیعی می‌پذیرند. خرافات معمولاً در گرایش‌های درونی یا باطنی در زندگی بشر ریشه دارند و به‌مرور تبدیل به خرافه شده‌اند. از جمله ویژگی‌های خرافات می‌توان به غیرمنطقی و غیرقابل اثبات بودن، اعتقاد به تأثیر امور ماورای طبیعت در امور طبیعی، ریشه در گرایش‌های درونی یا باطنی اشاره کرد. سابقه طولانی خرافات در جوامع مختلف وجود دارند و می‌توانند در زمینه‌های مختلف زندگی بشر، از جمله اعتقادات مذهبی، رفتارهای اجتماعی، و سلامت روان تأثیرگذار باشد.

جهان‌بینی حاکم بر «شکر تلخ» توأم با خرافات و تقدیرباوری و باورهای عامیانه است. جامعه آن روز به سبب گرفتاری و از سر ناچاری نگاهشان تنها به آسمان بوده است، رفاهی نداشته‌اند که به چیزی به غیر از مایحتاج خود بیندیشند، از این رو دار مکافات بودن دنیا و مقدر بودن همه چیز در نزد ایشان رواجی کامل داشت.

«نه ننه، گیس رو باید یا تکی سنبله بافت یا هفت تایی و بیس و یک‌تایی و چهل و یک- تایی که بی حسابش پری شگون نداره و زندگی آدمو آشفته می‌کند و همچنان‌که دستش را به آب جام تر کرده به موهای او می‌کشید» (شهری، ۱۳۴۷: ۸۳).

در فضای اجتماعی اصل آن است که قضا و قدر را نمی‌توان تغییر داد: «البته مادر جان درست است که در این مصیبت بزرگ حق را به جانب شما می‌دهم اما قضا و قدر را هم تغییر نمی‌توان داد که هزار تدبیر بنده به یک تقدیر خدا نخواهد رسید و هیچ‌کس را بر سرنوشت خود اطلاعی نمی‌باشد و مقدر ما را هم خداوند چنین مقرر ساخته بوده» (همان: ۱۰۷).

با اینکه در داستان‌های عزاداران بیل نیز مردم از رفاه برخوردار نیستند، اما زمانه آنان متفاوت با زمانه یکی دو نسل پیش است که داستان «شکر تلخ» در آن خلق شده است، در «شکر تلخ» نکبت و مصیبتی جمعی در اواخر دوره قاجار بر زندگی تمامی مردمان حاکم بوده است، اما دو نسل بعد، با اینکه در برخی روستاها امکانات چندانی نبوده است، اما به ادبای سال‌های گذشته نبوده است. حتی تصنعی بودن و تمثیل بودگی داستان‌های ساعدی معلوم است.

به‌طور کلی در هر دو داستان با جامعه‌ای آشفته روبرو هستیم که ارزش‌های آن از میان رفته است. این موضوع، تار و پود روابط انسانی را سست می‌کند و جامعه را به سوی انحطاط و فروپاشی سوق می‌دهد. نشانه‌های زوال اخلاقی مانند: بی‌اعتمادی، خشونت، بی‌احترامی، ضعف مسئولیت‌پذیری، خودخواهی و منفعت‌طلبی، ضعف نظم و قانون به‌وفور در هر دو داستان دیده می‌شود؛ در عزاداران بیل مردم آشکارا به گدایی و دزدی و صدقه و دروغ-گویی و حتی روابط نامشروع (در صفحات: ۵۸، ۷۰، ۷۱ و ۸۰) می‌پردازند و در داستان «شکر تلخ» علاوه بر این موارد، هم‌جنس‌بازی و تجاوز و اغواگری و قمار هم (در صفحات: ۲۱۱، ۲۱۴، ۱۲۲، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۸، ۱۷۱) مشهود است.

۳- نتیجه‌گیری

لوسین گلدمن، جامعه‌شناس ادبی، معتقد است که ادبیات بازتابی از زمینه و بستر اجتماعی و تاریخی خود است و می‌تواند دریچه‌ای به سوی آگاهی جمعی جامعه بگشاید. نظریه او بر اهمیت درک عوامل اجتماعی و فرهنگی شکل‌دهنده آثار ادبی تأکید می‌کند و به دنبال تحلیل و درک عمیق‌تر جامعه از طریق ادبیات است.

باتوجه به تحلیل محتوای کیفی و مؤلفه‌های مستخرج در عزاداران بیل بیش از همه بر فقدان امکانات، فقر، خرافات و ساده‌دلی تأکید شده است. این عوامل سبب شیء‌وارگی

برخی شخصیت‌ها و به بیگانگی از خود انجامیده است. نه در مجموعه داستان عزاداران بیل و نه در شکر تلخ، قهرمان دغدغه‌مند و مسئله‌دار حضور ندارد، در عزاداران بیل با جمعیت و شخصیت‌های مسئله‌دار روبرو می‌شویم، مسائلی هرچند ساده‌لوحانه و سطحی در حد امرار معاش روزانه. ساعدی با استفاده از کنایه و نمادگرایی به عمیق‌تر شدن شخصیت‌ها و مسائلی که با آن‌ها دست و پنجه نرم می‌کنند، کمک کرده است.

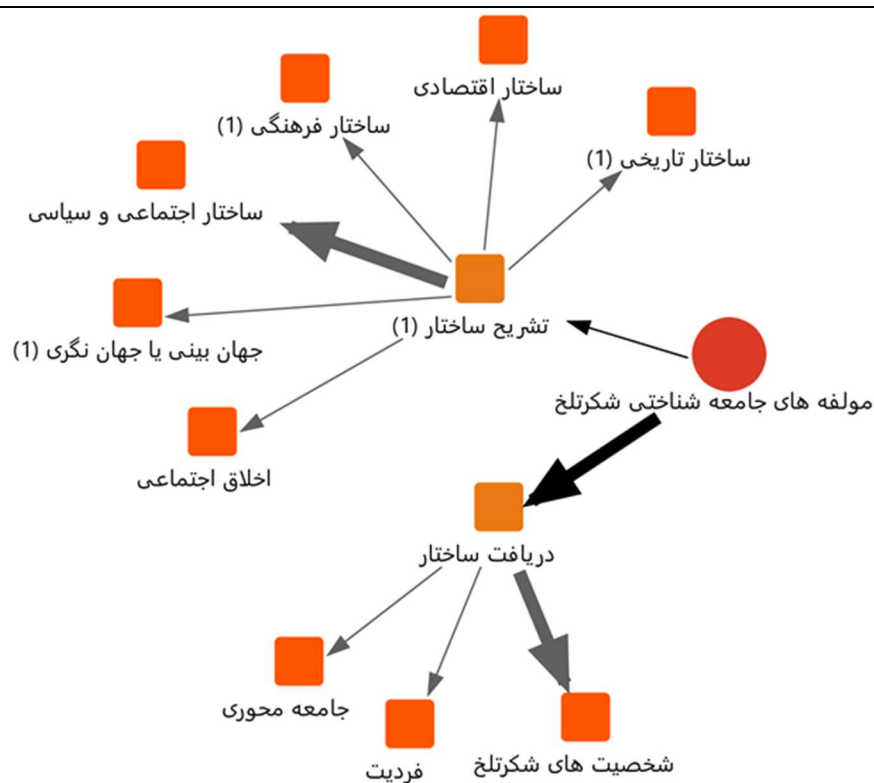
در داستان عزاداران بیل با شخصیت‌های مسئله‌دار و پیچیده روبرو هستیم. این شخصیت‌ها اغلب با تنش‌ها و تضادهای درونی و بیرونی مواجه شده‌اند که آن‌ها را به چالش کشیده است. این افراد به دلیل شرایط خاص زندگی، نمادی از تضاد بین سنت و مدرنیته، عشق و نفرت و مرگ و زندگی هستند. این شخصیت‌ها اغلب در تلاش هستند تا هویت خود را در دنیایی که تناقضات بسیاری دارد، پیدا کنند و به همین دلیل چنین چالش‌هایی منجر به ظهور تضادهای بسیاری در ذهن و اندیشه این شخصیت‌ها شده است.

در شکر تلخ، تمامی داستان بر فردیت افراد، به‌ویژه شخصیت اصلی داستان میرزاباقر متمرکز است؛ تنها در برخی بلواها و غوغاهاست که جمعیت دست به کار می‌شود و اهمیت می‌یابد، مثلاً در قحطی فراگیر، جمعیت گرسنه دست به کنش می‌زنند. شخصیت‌های پویا در رمان شکر تلخ حضوری پررنگ و منفی دارند، میرزاباقر، عزت، جواهر تمامی شخصیت‌های پویا هستند که در مواقع و مواضعی زیرکانه و رندانه عمل می‌کنند.

ساختار اقتصادی در عزاداران روستایی و کشاورزی است و مشاغل کاذب و منفی از جمله گدایی و دزدی به‌وفور است، اما در جامعه شهری شکر تلخ، ساختار پیچیده اقتصادی و بازار نیز دیده می‌شود. وقایع مهم وقوع داستان شکر تلخ از جمله: انقلاب مشروطه، جنگ جهانی اول، رئیس‌الوزرای سردار سپه، کابینه سید ضیا، بایگ‌ری هستند؛ اما در عزاداران بیل با واقعه‌ای ممتاز و برجسته روبرو نمی‌شویم، همه‌چیز در روستا و حول فقدان رفاه و امکانات می‌چرخد. از این‌روست که داستان عزاداران بیل بیشتر تمثیل و نماد است تا داستان. اما شکر تلخ عناصر داستان را به‌طور کامل دارد و سراسر چالش است. گره‌های بسیاری در داستان شکر تلخ برخلاف عزاداران بیل شاهدیم. نویسنده در شکر تلخ به‌خوبی ادبار و نکبت اواخر قاجار را به نمایش می‌گذارد.

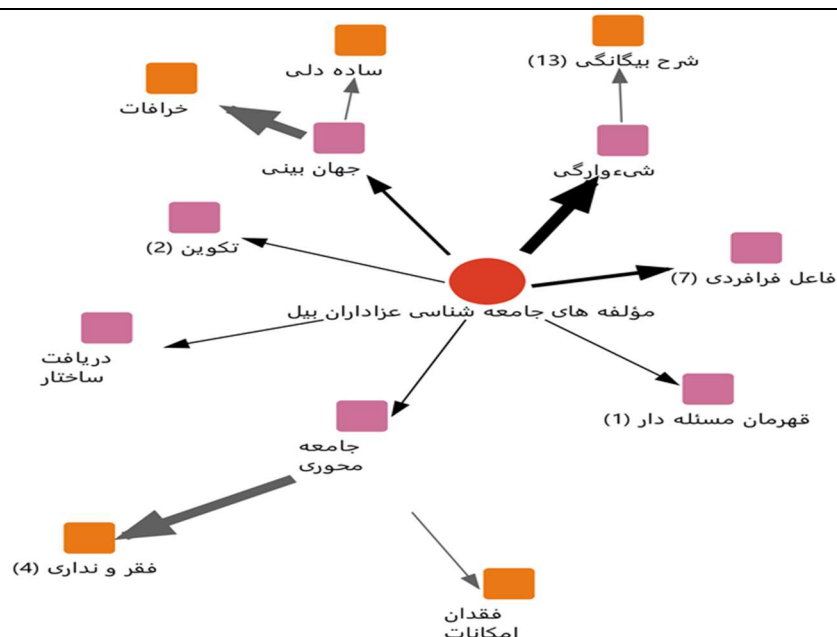
حیوانات در عزاداران بیل در حقیقت نماد هستند. گاهی نیز به صورت استعاره به کار گرفته شده‌اند، در برخی موارد انسان با استعارهٔ موش بیان شده است؛ گاهی هم نقطهٔ مقابل این مسئله را شاهد هستیم؛ سگی که به جامعهٔ انسان‌ها رو آورده و بالعکس انسانی که به جامعه حیوانی پناه برده است، گاهی نیز با انسانی به دلیل موقعیت پست اجتماعی چون حیوانی برخورد شده است. می‌توان این گونه بیان کرد که نویسنده به دنبال بیان تناقضاتی است که در این اثر به تصویر کشیده شده است و در اجتماع و معضلات اجتماعی ریشه دارند. در این میان قربانی انسان‌هایی هستند که در اثر معضلات جامعه به صورت‌های گوناگون مسخ می‌شوند. قبل از اینکه مشدی‌حسن به گاو تبدیل شود نویسنده به گاو شخصیت انسانی داده و گاو را به صورت مردی خسته به تصویر کشیده است. گاهی حوادث به سویی می‌رود که منجر به فاجعه شده است، مانند موسرخه که ییلی‌ها با او برخورد غیرانسانی دارند و باعث می‌شوند که خود نیز همین رفتار حیوانی را داشته باشند. رمان شکر تلخ نیز در عین بیان رنج‌های مردمان اواخر دورهٔ قاجار، مسائل و مشکلات زنان را در قالبی خاص به تصویر کشیده است. این داستان با درون‌مایهٔ تلخی که دارد، سبب شده است که نویسنده گاهی از لحن و زبان طنزگونه برای جذب مخاطب بهره‌برد و مصائب و مشکلات اجتماعی دورهٔ خود را با سخره‌گرفتن آن‌ها برجسته ساخته است و این طنز در سراسر داستان مشهود است. تمام اتفاقات این داستان در حول محور مردی است که در پی عیاشی و خوش‌گذرانی و عدم پذیرش مسئولیت خانواده حوادث بسیاری برای خود و دیگران به وجود آورده است، ولی با این حال نقش زنان در این داستان بسیار پررنگ‌تر از مردان بوده و نویسنده رنج و درد زن ایرانی را با تمام وجود احساس کرده و از آن برای القای درون‌مایهٔ شخصیت‌های داستان بهره‌برده است.

در آن دوران ایران دستخوش تغییر و تحولات سیاسی و اجتماعی بود که منجر به قحطی، فقر و فحشا و فتنه‌های گوناگون در تمام کشور بود که وجود چنین آشفتگی‌هایی در جامعه باعث سقوط بنیان خانواده و قحط انسانیت شده بود. در هر دو داستان شاهد این هستیم که نویسندگان به هر شیوه‌ای به دنبال نقد اجتماع زمان خویش هستند. یکی با زبان تلخ، با تصاویر دلهره‌آور و رئالیستی و یکی با به کارگیری از لحن طنز منجر به درک و باورپذیری معضلات و تأمل در علل شکل‌گیری آن‌ها شده است.



مؤلفه‌های مورد بحث در داستان شکر تلخ به صورت کلی: به ساختارهای تاریخی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی دوران حیات نویسنده می‌پردازد. جهان‌نگری شخصیت‌های داستان تماماً تحت تأثیر جامعه‌ای است که در آن زندگی می‌کنند. در این داستان تمام حوادث و اتفاقات حول محور یک شخصیت صورت می‌گیرد که در خلال این حوادث ساختارهای مورد بحث نمودار کاملاً مشهود است.

مؤلفه‌های جامعه‌شناختی عزاداران بیل:



در نتایج حاصل شده از این پژوهش، مؤلفه‌ها و موضوعاتی که در داستان عزاداران بیل بسامد بیشتری داشتند، عبارتند از: جهان‌بینی (اعمّ از ساده‌دلی و خرافات) شیء‌وارگی، فاعل فرافردی، قهرمان مسئله‌دار، جامعه‌محوری (اعمّ از فقر، فقدان امکانات، فحشا و انحرافات اخلاقی).

منابع

کتاب‌ها

- ۱- اسکارپیت، روبر، (۱۳۹۲)، جامعه‌شناسی ادبیات، ترجمه مرتضی کتبی، تهران: سوره مهر.
- ۲- پاسکادی، یون، (۱۳۸۱)، ساخت‌گرایی تکوینی و لوسین گلدمن، ترجمه محمدجعفر پوینده، جامعه، فرهنگ، ادبیات، لوسین گلدمن، تهران: چشمه.
- ۳- پاینده، حسین، (۱۳۹۴)، گفتمان نقد، تهران: نیلوفر.
- ۴- پوینده، محمدجعفر، (۱۳۹۲)، درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات، چاپ سوم، نقش جهان، تهران.
- ۵- تسلیمی، علی، (۱۳۸۸)، گزاره‌هایی در ادبیات در جهان کافکا، تهران: ققنوس.

- ۶- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۶)، نقد ادبی، چاپ چهارم، امیرکبیر، تهران.
- ۷- ساعدی، غلامحسین، (۱۳۴۳)، عزاداران بیل، تهران: نیل.
- ۸- شریفی، محمد، (۱۳۹۵)، فرهنگ ادبیات معاصر، تهران: نشر نو، آسیم.
- ۹- شعبانی، رضا، (۱۳۸۷)، مروری کوتاه بر تاریخ ایران؛ از آغاز عصر مادها تا پایان دوران قاجاریه، تهران: سخن.
- ۱۰- شهری، جعفر، (۱۳۴۷)، شکر تلخ، چاپ روز.
- ۱۱- شیر، قهرمان، (۱۳۹۳)، همسایه هدایت؛ میراث داستان‌نویسی غلامحسین ساعدی، مشهد: بوتیمار.
- ۱۲- عسگری حسنلو، عسگر، (۱۳۹۳)، جامعه‌شناسی رمان فارسی، تهران: نگاه.
- ۱۳- عسگری حسنلو، محمد، (۱۳۹۳)، درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات، تهران: نشر ثالث.
- ۱۴- فرزاد، حسین، (۱۳۷۸)، نقد ادبی چیست؟، تهران: سمت.
- ۱۵- فرزاد، عبدالحسین، (۱۳۷۸)، درباره نقد ادبی، تهران: قطره.
- ۱۶- گلدمن، لوسین، (۱۳۸۱ الف)، جامعه، فرهنگ، ادبیات، ترجمه محمدجعفر پوینده. چاپ سوم. تهران: چشمه.
- ۱۷- _____، (۱۳۷۶)، جامعه، فرهنگ، ادبیات، ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: نقش جهان.
- ۱۸- _____، (۱۳۹۲)، درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات، گردآوری و ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: نقش جهان.
- ۱۹- _____، (۱۳۸۲)، نقد تکوینی، ترجمه محمدتقی غیاثی. تهران: نگاه.
- ۲۰- مارکس، کارل، (۱۳۸۷)، دست‌نوشته‌های اقتصادی و فلسفی ۱۸۴۴، ترجمه حسن مرتضوی، تهران: آگه.
- ۲۱- محمدی، احمد، (۱۳۷۸)، درآمدی بر نقد ادبی، تهران: نی.
- ۲۲- محمدی، محمدهادی، (۱۳۷۸)، روش‌شناسی نقد ادبیات کودکان، تهران: سروش.

مقالات

- ۱- آتش برآب، حمیدرضا، (۱۳۹۵)، «قهرمان چیست؟ جوی خویشتن»، نقد زبان و ادبیات خارجی، شماره ۷: ۲۸-۱۵.

- ۲- بنی‌طالبی، امین، مسعود فروزنده، جهانگیر صفری، اسماعیل صادقی، (۱۳۹۹)، «بازتاب شخصیت اصلی در داستان‌های کوتاه قبل انقلاب اسلامی هوشنگ گلشیری (با تکیه بر ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن)»، فصل‌نامه پژوهش‌های ادبی، سال هفدهم، شماره ۶۷: ۵۶-۲۹.
- ۳- پارکینسون، جی، (۱۳۷۵)، «لوکاچ و جامعه‌شناسی ادبیات»، هاله لاجوردی، مجله ارغنون، شماره ۹۱۰، ۲۳۸-۲۲۱.
- ۴- پرهیزگاری مریم، اسمعیلی، مریم، اردلانی، شمس‌الحاجیه، (۱۴۰۳)، «بررسی و نقد جامعه‌شناختی آثار محمد بهمن بیگی بر اساس دیدگاه آنتونی گیدنز»، فصل‌نام، جستارنامه ادبیات تطبیقی، دوره ۸، شماره ۲۸: ۹۶-۶۲.
- ۵- توفیقی، محمد، امیر مقدم متقی، حسین ناظری، (۱۴۰۲)، «بررسی اشعار محمدتقی بهار براساس نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن»، فصل‌نامه اجتماعیات در ادب فارسی، سال دوم، شماره ۴: ۷۰-۵۹.
- ۶- حاجی آقابابایی، محمدرضا، (۱۴۰۱)، «تجدد ادبی در مطبوعات اواخر عصر قاجار»، فصل‌نامه تاریخ ادبیات، دوره ۱۵، شماره ۲، پیاپی ۲/۸۶: ۲۱۲-۱۹۳.
- ۷- حق‌شناس گتابی، فروزان، پریسا داوری، مریم محمودی، (۱۳۹۸)، «شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان شکر تلخ (جعفر شهری)»، فصل‌نامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال دوم، شماره ۴، (پیاپی ۸): ۷۲۷-۷۱۱.
- ۸- حیدری، فاطمه، سمانه پاسبان وطن، (۱۴۰۰)، «روایت شناسی داستان‌های معاصر براساس الگوی روایت‌گری سیمپسون (با نگاهی به آثار جلال آل‌احمد، غلامحسین ساعدی و محمود دولت‌آبادی)»، مجله شفای دل، سال چهارم، شماره ۸: ۷۸-۵۱.
- ۹- طیبی، کامبیز، علی حیدری، محمد خسروی شکیب، (۱۴۰۱)، «تحلیل مفهوم بیگانگی در داستان‌های غلامحسین ساعدی با تکیه بر ماتریالیسم تاریخی- دیالکتیکی مارکس»، فصل‌نامه ادبیات پارسی معاصر، سال دوازدهم، شماره ۱، (پیاپی ۳۲): ۲۳۱-۲۰۵.
- ۱۰- فراروتی، فرانکو، (۱۳۹۲)، «لوکاچ، گلدمن و جامعه‌شناسی رمان»، محمدجعفر پوینده، درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات، چاپ سوم، نقش جهان، تهران: ۲۰۲-۱۹۶.

۱۱- کیانی، رعنا، محمدرضا نصر اصفهانی، (۱۴۰۲)، «ساختار معنادار و جهان‌نگری در منظومه مهر و ماه (بر مبنای نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن)»، فصل‌نامه متن-شناسی ادب فارسی، سال پانزدهم، شماره ۲، (پیاپی ۵۸): ۸۱-۱۰۰.

۱۲- مرتضایی، سیده کلثوم، الیاس نورایی، تورج زینی‌وند، (۱۳۹۸)، «جامعه‌شناختی ادبی دو داستان کوتاه «چتر» غلامحسین ساعدی و «النوم» نجیب محفوظ»، فصل‌نامه کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی، سال نهم، شماره ۳۴.

۱۳- معظمی گودرزی، مسعود، (۱۳۹۸)، «در احوال و آثار جعفر شهری (شهری باف)»، مجله قند پارسی، سال سوم، شماره ۶: ۷۷-۹۴.

۱۴- منصوری، نعمت، بدریه قوامی، رضا برزویی، جمال ادهمی، (۱۴۰۱)، «تحلیل بینامتنی در داستان‌های عزاداران بیل و تاتار خندان اثر غلامحسین ساعدی با تأکید بر گفت-وگومندی و چندصدایی باختینی»، فصل‌نامه زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد سنندج، سال چهاردهم، شماره ۵۳: ۲۳۹-۲۰۵.

۱۵- موسی‌ئی، فرشته، طهماسبی، فریدون، حاتم‌پور، شبیم، سرخی، فرزانه، (۱۴۰۳)، «تأثیر مؤلفه‌های پست‌مدرن بر داستان‌نویسی مکتب جنوب با رویکردی به رمان همسایه‌های احمد محمود»، فصل‌نامه جستارنامه ادبیات تطبیقی، دوره ۸، شماره ۳:

۱۶- میرزاییان، پیروش، امین بنی‌طالبی، (۱۳۹۹)، «نمود شخصیت اصلی در داستان‌های کوتاه غلامحسین ساعدی (با تکیه بر ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن)»، فصل‌نامه جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، دوره ۱۲، شماره ۱، (پیاپی ۲۳): ۲۸۲-۳۰۶.

۱۷- هاشمی، رقیه، غلامرضا پیروز، مهدی خبازی کناری، حسین حسن‌پور، (۱۴۰۰)، «بررسی تبارشناسانه مفهوم الیناسیون در داستان گاو اثر غلامحسین ساعدی»، فصل‌نامه علمی پژوهشی زبان و ادبیات فارسی. شماره ۶۲: ۱۲۷-۱۵۳.

منابع لاتین

۱-Akimova, Nataliia & Alina Akimova. (۲۰۱۸). Text Understanding as a Special Kind of Understanding. ۲۴(۱):۲۷-۴۶. doi: ۱۰.۳۱۴۷۰/۲۳۰۹-۱۷۹۷-۲۰۱۸-۲۴-۱-۲۷-۴۶

۲-Allegretti, J. (۱۹۹۰). A person of character.. Health progress, ۷۱(۳):۸۸-۸۸.

- ۳-Bennett Bruce,., Australia. (۲۰۱۰). Traditional Myths and Problematic Heroes: The Case of Harry Freame. Asiatic: IIUM Journal of English Language and Literature, ۴(۲):۱-۱۳.
- ۴-Brown, Jason, D. (۲۰۱۹). Ideologies, Worldviews, and Personalities. ۳۳-۵۲. doi: ۱۰.۱۰۰۷/۹۷۸-۳-۰۳۰-۲۴۵۰۵-۴_۳
- ۵-Celso, Frederico. (۲۰۰۵). A sociologia da literatura de Lucien Goldmann. ۱۹(۵۴):۴۲۹-۴۴۶. doi: ۱۰.۱۵۹۰/S۰۱۰۳-۴۰۱۴۲۰۰۵۰۰۲۰۰۰۲۲
- ۶-Charalampos, Z., Patrikakis., Kincho, H., Law. (۲۰۲۲). Society ۵.۰: Human Centric, Decentralized, and Hyperautomated. IT Professional, ۲۴(۳):۱۶-۱۷. doi: ۱۰.۱۱۰۹/mitp.۲۰۲۲.۳۱۷۷۲۸۱
- ۷-Da, Silva, Ciro, Almeida., Solonildo, Almeida, da, Silva., Sandro, César, Silveira, Jucá., Simone, Cesar, da, Silva. (۲۰۱۹). Naziazeno, um herói problemático: seu potencial pedagógico nas lutas sociais. Research, Society and Development, ۸(۶):۳۲۸۶۱۰۶۴-. doi: ۱۰.۳۳۴۴۸/RSD-V۸I۶,۱۰۶۴
- ۸-Frederico, Celso. (۲۰۰۵). A sociologia da literatura de Lucien Goldmann. ۱۹(۵۴):۴۲۹-۴۴۶. doi: ۱۰.۱۵۹۰/S۰۱۰۳-۴۰۱۴۲۰۰۵۰۰۲۰۰۰۲۲
- ۹-Gaither, L., Linda, (۱۹۹۷). To Receive a Text: Literary Reception Theory as a Key to Ecumenical Reception.
- ۱۰-Huaco, George, A. (۱۹۷۳). Ideology and Literature. New Literary History, ۴(۳):۴۲۱-. doi: ۱۰.۲۳۰۷/۴۶۸۵۲۸
- ۱۱-Ishida, Toru. (۲۰۰۴). Society-Centered Design for Socially Embedded Multiagent Systems. ۱۶-۲۹. doi: ۱۰.۱۰۰۷/۹۷۸-۳-۵۴۰-۳۰۱۰۴-۲_۲
- ۱۲-Jaeggi, R.(۲۰۱۴) Alienation. Columbia University Press.
- ۱۳-Juliaans, E., R., Marantika. (۲۰۲۰). The understanding of meaning in literary learning through scientific approach. ۱۷(۲):۷۲-۸۳. doi: ۱۰.۳۰۵۹۸/TAHURIVOL۱۷ISSUE۲PAGE۷۲-۸۳
- ۱۴-Sherwin, K., Richard. (۲۰۱۹). Character is a sacred bond. Angelaki, ۲۴(۴):۷۰-۸۶. doi: ۱۰.۱۰۸۰/۰۹۶۹۷۲۵X.۲۰۱۹.۱۶۳۵۸۲۸.
- ۱۵-Slaughter, Cliff (۱۹۸۰). The Hidden Structure: Lucien Goldmann. ۱۵۰-۱۶۹. doi: ۱۰.۱۰۰۷/۹۷۸-۱-۳۴۹-۱۶۲۹۸-۷_۵

۱۶-Subagia, I. N. (۲۰۱۶). Pendidikan Karakter Pada Anak (Persepektip Tri Hita Karana). Prosiding Nasional.